

ALEKSZEJ HOMJAKOV

LEVÉL A SZERBEKHEZ.

ÜZENET MOSZKVÁBÓL *

Módfelett kegyes volt hozzátok az Úristen, testvéreink, az utóbbi években: megszabadított egy barbár és hitetlen nép rabigájától, lehetőséget adott, hogy önálló és öntörvényű társadalomban, békés és háborítatlan életet éljete, fejlődjék gondolkodásotok, erkölcsötök, szellemetek a bennünket megvilágosító kereszténység szellemében, és hogy kisebb testvéreitek javát szolgáljátok intelmeitekkel és példáitokkal. Ily boldog ajándékban tulajdon bátorságtok folytán részesedhetetek, de hozzásegített rokonszenvével a veletek egy vérből való s egy hitet követő orosz nép is, legfőképp azonban Istennek áldása, aki úgy rendezte a politikai élet körülményeit, hogy vége szakadjon a csapásoknak és megaláztatásnak, mellyel évszázados próbának vetette alá hiteteket s türelmeteket.¹

Hogy is ne örvendénk Isten ily kegyes adományainak, nyerje el bármikor, bárki, tőlünk mégoly idegen nép is; de senkivel nem örülünk együtt annyira, mint veletek s a többi szláv néppel, kiváltképp ha pravoszláv hitet vallanak. Egyetlen külföldi nem kelhet velünk versenyre ebben (bármily erőnyes s jószándékú legyen): hiszen számukra ti, szerbek mégiscsak idegenek vagytok, míg nekünk vér szerint is, Krisztus szelleme szerint is testvéreink. Kedves nékünk a ti, vérrokonságunkat tanúsító külső ábrázatotok; kedves a nyelvetek, mely ugyanúgy hangzik, miként a mi anyanyelvünk; kedvesek a szokásaitok, melyek a mieinkkel egy töről fakadnak. Őszintén és lelkünk mélyéből adunk hát hálát Istennek az Ő kegyes adományaiért, melyekben benneteket részesített, kérjük, terjessze s növelje jótéteményeiteket, áldjon meg benneteket a szellemi javak s közös sikerek minden dicsőségével minden népek előtt.

Jó ügy az, mit elkezdtetek.

Sosem fogjuk feledni a több évszázados rabiga alatt tanúsított türelmeteket, a szabadsulás órájában mutatott fényes bátorságotokat, legfőképpen pedig az ész és az igazságérzet ama megnyilvánulásait, melyek nemrég megszabadítottak benneteket uralkodótoktól, a szerb nép hamis védelmezőjétől és igazi árulójától. Ezek a magasztos elvek magasztos jövőt is ígérnek. A többi nép körében immár tiszteletet parancsoló szerb népek többé nem kell méltóságában megalázkodnia. De tudjuk, hogy az átélt megpróbáltatások után még további, nem kevésbé veszélyes, bár minden bizonnyal kevésbé kemény próbatételek állnak előttetek. A szabadság a népek nagy kincse, ugyanakkor mindenkire hatalmas kötelességeket ró; mivel a rabság idején, a rabságra hivatkozva sok minden megbocsáttatik nekik, s az idegen rabiga okozta csapások által feloldozást nyernek. A szabadság megkétszerezi az emberek és népek felelősségét emberek és Isten előtt. A boldogság és a jótéte-

---

* *Eredeti címe: K Szerbam. Poszlanyije iz Moszkvi. Lipcse, 1860. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Polnoje szobranijje szocsinyenij. Moszkva, 1900. I. köt. 377–408.*

mény azonban tele van csábítással, és sokan, akik a szerencsétlenség idején megőrizték méltóságukat, később, amikor a balsors látszólag már eltávolodott tőlük, engednek a kísértésnek, s ekkor, Isten büntetésére rászolgálva, még súlyosabb csapásokat vonnak magukra, mint amitől már megmenekedtek. Minden külső és véletlenszerű szerencsétlenség egykönnyen legyőzhető; sőt olykor ezek még inkább fokozzák és az eljövendő dicsőségekhez megedzik a nép erejét, ha beleütköznek; ám a nép életébe és lelkébe férkőző vétkek és gyengeségek kettéhasítják belső lényegét, aláássák a benne rejlő összes eleven elvet, gyógyíthatatlan betegségeket idéznek elő s pusztulásba sodorhatják, amikor pedig minden bizonynal jótéteményei és sikerei virágkorát éli. Ezért is engedtessek meg nekünk, kedves testvéreink, nekünk, akik mély és igaz szeretettel szeretünk titeket, nekünk, akik fájó lélekkel veszünk tudomásul minden rosszat, ami titeket ér, engedtessek meg tehát, hogy néhány intelemmel és tanáccsal forduljunk hozzátok. Idősebbek vagyunk nálatok a most zajló történelemben, többféle, bár nem keményebb megpróbáltatásban volt részünk, mint nektek, ezért arra kérjük Istent, hogy túlságosan is nagy áron szerzett tapasztalásunk szolgálhasson javatokra nektek, testvéreinknek is, s hogy számtalan hibáink óvjanak benneteket ama veszélyektől, melyek gyakorta nem is láthatók, elveiket tekintve csalókák, ám következményeiket számba véve végképp végzetesek; a népekre leselkedő veszélyek ugyanis bennük magukban rejteznek, s olykor a legnemesebb, legtisztább, csak épp világosan nem tudatosított, vagy túlzottan egyoldalúan fejlesztett elvekből erednek. Ezért is kérünk titeket, testvéreink, ne vádoljatok bennünket fennhéjázással, miként a bölcsességükben bízó embereket, akik ki akarnak oktatni titeket; higgyetek testvéri szeretetünkben, mely nem engedi, hogy számos keserű tapasztalat árán szerzett tudásunk ne hajtson hasznot nektek.

Az első és legfőbb veszély, mely minden dicsőséggel és sikerrel együtt jár: a gőg. Az egyes embert s egy népet egyaránt háromféle gőg veszélye fenyegethet: a szellem gőgje, az ész gőgje és a külső sikerből, dicsőségből fakadó gőg. A gőg mindhárom esetben végzetes bukásba s pusztulásba sodorhatja a népet s az embert egyaránt, miként van is példa mindhárom esetre a történelemben s a jelenkorban egyaránt. A szellemi gőg legfeltűnőbb példáját nem Rómában találjuk (ahol minden szellemi jelenség inkább csupán ürügy, mintsem valódi elv), hanem a később vagy ma élő görögöknél.² Istennek úgy tetszett, hogy a Szentírásban épp a görögök nyelvét válassza ki Önnön Nevének dicséretére, magukat a görögöket pedig a hit világban való terjesztésére. Nem feledhetjük a görög vértanúkat, nem feledhetjük szellemi mestereik dicsőségét. Számos nép épp általuk nyert világosságot; s mi, szlávok is tőlük kaptuk legfőbb értékünket: a nyugati népeket homályba borító hazugságtól és eretnekségtől mentes, igaz tudást Istenről s Megváltónkról. Mindig is hálával és az őszinte áhitat hangján emlékeztünk meg a görögök eme hatalmas művéről és érdeméről; ám ők épp ezen érdemektől lettek oly esztelenül gőgösek. Kisajátították s magukra öltötték nagy tetteket végrehajtó elődeik dicsőségét, hogy más népek előtt tetszelegjenek benne, mélységes megvetést tanúsítva krisztusi testvéreik iránt. A hitet, melyet elődeik valaha szolgáltak, már nem az összes, s csak önmagukat és nép közös tulajdonának vélik, hanem csak a sajátjuknak, s csak önmagukat, a görög népet tekintik az egyház egyedüli gyermekeinek, a többieket csupán raboknak és mostohafiaknak. Ebből a végzetes elvből fakad az a gyűlölet, melyet a görögök a többi, méltányolhatatlan igényeikkel

egyet nem értő népek iránt, különösképp irántunk, szlávok iránt táplálnak; az az óhaj, hogy uralmuk alá hajtssanak vagy török rabságban tartsanak bennünket, s a törökökön keresztül érvényesítsék felettünk hatalmukat; ebből ered továbbá nyelvünk iránti ellenséges érzületük, mely odáig terjed, hogy nyelvünket – első tanítóikkal ellentétben – még Isten templomaiból és az egyházi szertartásokból is kiűznék; végül pedig innen származik keserűségünk amiatt, hogy a pravoszláv görögök nagyobb súllyal nehezednek a szláv népekre, mint maguk a mohamedán törökök.³ Természetesen még más szenvedélyek – önzés, hatalomvágy – is tetézik a görögök szlávokkal szembeni ellenséges érzületét, alapját azonban az a szellemi gőg képezi, aminek következtében a görögök hajlamosak arra, hogy csupán egymagukat tekintsék Isten egyedüli kiválasztottjainak, s az összes többi népet csupán alacsonyrendű és a kiválasztott görög néptörzs szolgálatára teremtetten embebeknek tartsák – miként a zsidók egykoron. Ez lett tehát a szellemi gőg eredménye: ellenséges érzület az összes nép iránt és vakság a gondolkodásban, mely még önnön javukat is elfedi előlük. Adjá Isten, hogy kigyógyuljanak ebből a rettenetes bajból. Most is testvéreinkként és tanítóinkként szeretjük őket; de ha fölgögyulnának, buzgóbban törődnénk javukkal, sőt akár vérünket is ontanánk értük, minden rosszat feledve s csupán érdemeikre és az őseiknek juttatott, kegyes isteni adományra emlékeznénk.

A görögök szellemi gőgje a nyugati népek racionális gőgjének felel meg. Istennek úgy tetszett, hogy megóvjá őket attól a csapástól, amely Görögországra és a szláv népekre zúdult, s megkönnyíti számukra a tudomány, a művészet és a polgári élet fejlődését.⁴ A nyugati népek éltek is az isteni adománnyal, s magas fokra jutottak a gondolkodás fejlődésében, ám sikereiktől elvakultan, egyrészt (mint ismeretes) szellemi vakságba dermedve közönyössé váltak a legfőbb jó, a hit iránt, másrészt pedig nem jótéteményeikkel járultak az emberiség elé, amire pedig hivatottak lettek volna, hanem ellenséggé szegültek vele szembe, ellenséggé, amely bármilyen pillanatban uralma alá kényszerítheti a többi népet. A keserű tapasztalat túlságosan is nyilvánvaló bizonyosságot adott erről a szlávoknak; miként az egész világon úgy tudják, hogy az európai hajók nem a béke és boldogság előhírnökei, hanem a háborúság és csapás hírhírói. Mindenki tudja, milyen egy dolyfös angol vagy egy német (bármennyire üres és jelentéktelen is saját állama), mekkora megvetést táplál a világ összes népe iránt, mekkora kéjjel tiporja el összes jogait, önzése tehetetlen eszközévé alacsonyítva őket. E pusztító magának a gyümölcse is ő: a nyugati népek, különösképp az angolok és németek többiekkel szembeni megvetése természetes és jogos gyűlöletet vált ki minden népből irányukban. Ez a büntetés jár a racionális gőg miatt.

Most, hogy hozzátok intézzük levelünket, kedves testvéreink, az őszinte szeretet hangján, nem takargathatjuk önnön vétkünket sem. Az orosz föld a Keletről és Nyugatról jövő annyi súlyos megpróbáltatása után Isten kegyelméből mégiscsak fölszabadult, s messze terjeszkedett a földgolyón, a Balti-tengertől egészen a Csendes-óceánig, így lett a jelenkor legnagyobb állama. Ereje gőgössé tette; amikor a nyugati műveltség eltorzította magát a régi orosz életrendet, megfedkezünk az Isten iránti háláról és alázatról, amely nélkül Tőle könyörületet nem nyerhet sem nép, sem ember. Igaz, szavakban olykor a nagy társadalmi viharok idején lelkünk alázatát tanúsított; szellemünk általános iránya azonban nem erre mutatott. Az az anyagi erő, mely a többi néptől eltérően bennünket jellemzett, ál-

landó kérdés tárgya lett nálunk, s egyetlen gondunk az volt, hogy minél tovább gyarapítsuk azt. Csak azzal törődtünk, hogy növeljük a hadsereget, állami bevételünket, hogy megfélemlítsünk más népeket, hogy terjeszkedjünk területileg, olykor akár igazságtalanul is; s közben nem gondoltunk azzal, hogy otthont teremtsünk az igazságnak s igaz ítéletnek, hogy megzabolázzuk az erőszakot, megvédjük a gyengéket s gyámoltalanokat, hogy megtisztítsuk a jogot, magasba emeljük a szellemet. Megrontottuk a nép erkölcsseit; a tudományokat pedig, melyekkel lát-szólag leginkább törődtünk, nem az Istentől kapott ész kibontakozásaként kezeltük, hanem egyedül csak az állam külső erejének gyarapítására alkalmas eszközként, és sohasem gondoltuk végig, hogy csupán a szellemi erő lehet megbízható forrása még az anyagi erőnek is. Hogy mennyire téves volt az általunk követett irány, mennyire istenellenes volt fejlődésünk, már csupán abból megállapíthatjuk, hogy miközben egyre elvakultabbak lettünk, saját tulajdon földünkön rabságba taszítottuk több mint húszmillió szabad testvérünket, s az általános züllést tettük meg az állami jövedelmek legfőbb forrásává.⁵ Ez lett a gőg eredménye. A törökök ellen, keleti testvéreink sorsának enyhítésére vívott igazságos háború lett a büntetésünk: Isten nem hagyta, hogy tisztátalan kézzel vigyenek véghez ilyen tiszta ügyet. A két legerősebb európai nagyhatalom, Anglia és Franciaország, az általunk megmentett Ausztria árulása, illetve a szinte az összes többi nép irányunkban táplált ellenséges érzülete arra indított bennünket, hogy számunkra megalázó békét kössünk: határaink összébb szűkültek, fekete-tengeri katonai hatalmunk megsemmisült⁶. Hálát adunk Istennek, aki javulásra késztetett bennünket. Beláttuk önáltatásunk hiábavalóságát, s most felszabadítottuk rabságba taszított testvéreinket, igyekszünk, hogy otthont adjunk az igazságnak a bíróságainkon, s hogy csökkentsük a nép erkölcsi züllését.⁷ Adja Isten, hogy vezeklésünk s javulásunk ne rekedjen meg, hogy a jó elve jó termést hozzon szellemünk tisztulása során, s hogy végleg belássuk: egyedül csak a szeretet, az igazság és az alázat közvetítheti mind az egyes ember, mind egy nép felé Isten kegyelmét és az emberek jóakarátát.

Az anyagi erők táplálta gőg már alapjainál fogva megalázóbb, mint a gondolkodás és a szellem diktálta büszkeség, mivel az ember minden törekvését méltatlan cél felé tereli; szerencsére nem túl mély gyökereket ereszt a lélekben; könnyen kiirtható már csak azért is, mivel hazug mivolta a legelső sikertelen és balszerencsés lépésnél felszínre kerül. A háború csapássorozata kijózanítóan hatott ránk; most már bizton reméljük, hogy a sikerek sem csábítanának bennünket tévelygésbe (ha netán Istennek mégis úgy tetszene, hogy ily módon nyújtson vigaszt nekünk).

És ti, szerb testvéreink, szintén könnyen kerülhettek efféle kísértő helyzetekbe közös testvéreinkhez fűződő viszonyaitokban. Egyesek előtt azért magasztosulhattak föl, mert látjátok az istenismeret kérdéseiben mutatott vakságukat, mások előtt azért, mert elnyomottak, ismét mások előtt azért, mert erőtlének. De gondoljátok csak meg, hogy ti sem csupán magatoknak köszönhetően ismeritek jobban Istent, hanem Isten kegyelme folytán: atyáitok hagyományozták rátok a pravoszláv hitet, miként másokra az eretnekséget, s az igazságot könnyebb megőrizni, mintsem az örökölt kapott hazugságtól visszatérni az igazsághoz. Ez nagyon is jó okot adhat öröme, hálára, de gőgre semmiképpen sem. Miként az elnyomás sem ok a megvetésre, bármennyire keserűséggel járjon is. A harcban el-

érhető siker olykor olyan körülményektől függ, amelyeket a legnekikeseredettebb merészséggel sem lehet legyőzni. És hát nem éltetek-e ti magatok is oly sokáig elnyomatásban? És nem élt-e az orosz föld oly sokáig tatár rabságban? Az Úr mégis megszabadított előbb bennünket, aztán titeket is; a bolgárokat, kiknek birodalma oly messze földön híres volt, most rabság sújtja; a csehek pedig, akik oly csodálatra méltó tetteket hajtottak végre, most fejet kell hajtsanak egy idegen birodalom előtt. Ez most Isten akarata, ám a jövő ismeretlen: mert bár sajnos a szlávok nagyobb részét most idegen hatalom tartja rabságban, bátorságuk alapján azonban mindegyikük méltó a szabadságra. A törzs gyengesége sem igazolja az irányukban táplált megvetést, mivel gyakran a gyengék és észrevétlenek válnak Isten akaratának legerősebb eszközeivé. Ne sújtsátok hát testvéreiteket megvetéssel, mely elviselhetetlenebb még magánál az elnyomásnál is, emlékezzetek arra, hogy ők is egyenlőek véletek, csak épp kevésbé boldogok. Ti, Isten kegyelme folytán szabad és erős pravoszláv emberek, őszinte barátsággal vonjátok magatokhoz a gyöngéket, elnyomottakat, vaksággal verteket. Legyen kész minden szláv arra, éljen bárhol is, hogy jóindulattal, rokonszenvvel és tényleges szövetséggel feleljen a hozzá testvéri szeretettel közeledőnek. Ezt diktálja Isten törvénye, ezt diktálja a mi tulajdon hasznunk. Isten úgy rendezte el a világ jelenlegi sorsát, hogy a legfőbb emberi erény benne a testvéri szeretet, amely egyúttal a szlávok megmentésének egyedüli eszköze, az egyedüli erő, amely megszabadíthat bennünket ellenségeinktől és támadóinktól, akiket mint ti is tudjátok, meg se kell nevezni. Adjunk hálát az Ő Szent Akaratának.

Tudjuk, vannak szláv törzsek, amelyek még semmivel sem szereztek dicsőséget, miközben ti már régóta számos fényes tettel dicsekedhettétek. De még ez sem ok a gőgre; mert gondoljátok meg! Bár már régebben is bátrak voltatok, de krónikáitok annyi züllést, árulást, véres testvérháborút, testvérgyilkosságot, sőt apagyilkosságot tartanak számon rólatok, amitől még a pogányok is visszariadnak. Nem nyilvánvaló-e, hogy az őseiteket hatalmába kerítő szent hit nem jutott be szívékbe, és nem vált számukra, miként arra szükség lett volna, szentség és erény forrásává? Isten e vétkeikért és épp e vétkekkel sújtotta őket számos nemzedéken át. Ezt persze nem azért mondjuk, hogy megbántsunk titeket, szeretve tisztelt testvéreink, hanem azért, hogy a gőgöt feledve, saját vétkeiteket és Isten büntetését egyaránt végiggondolva, törekedjete az erény felé, a tisztességes, keresztény emberhez méltó dicsőség felé, és nyerjete mindenkitől tiszteletet és szeretetet, amihez, miként már mondtunk, jó alapelvet fektettetek le.

Igen, szerb testvéreink, hatalmas, kegyes adományt juttatott néktek az Úr, nagyobb, mintsem azt ti gondolnátok. A testi egészség az egyik legfőbb emberi jó, de értékét csak akkor ismerjük föl, ha megfosztanak tőle, vagy ha mások betegségét vizsgáljuk s összevetjük saját állapotunkkal. Így ismerhetitek meg ti is saját nemes erényeiteket más társadalmak hibáival összevetve (amire mindeddig még nem figyeltetek föl), vagy ezen – saját betegségeiket és ezek okait már tapasztalatból ismerő – társadalmak nyílt vallomása alapján. Legyen ez a tudás intés számotokra, hogy elkerülhessétek azokat a hibákat, melyeket más népek nem tudtak kivédeni, s hogy a jót s hasznosat átvéve, ellen tudjatok állni a jóhoz keveredő, s a tapasztalatlan szem számára sokszor észrevehetetlen rossz elv vonzásának.

Az első, legfőbb és fölbecsülhetetlen értéketek, kedves szerb testvéreink, az az egység, mely a pravoszláviában, azaz a magasrendű tudásban és magasren-

dű igazságban, minden szellemi és erkölcsi növekedés gyökerében rejlik. Hitbéli egységeket oly erős, hogy egy török számára szerb és pravoszláv már-már teljesen egyet jelent. E legfőbb jót mindenek felett becsülni s őrizni kell, miként a szemünk világát; mert valóban, mi más lenne a pravoszlávia, ha nem belső és szellemi látásunk: szemünk világa?

A kereszténység magvát nem erőszak hintette szét szerte a világban; a kereszténység nem erőszakkal, hanem éppenséggel mindenféle erőszakot legyőzve terebélyesedett. Ezért aztán nem is erőszakkal kell megvédelmezni, és nagy baj támad azoktól, akik Krisztus erejét az emberi fegyver erőtlenségével akarják megvédelmezni. A hit a szellemi szabadság ügye, és nem tűri a kényszert; az igaz hit békére serkent, s nincs szüksége világi kardra, hogy diadalt arasson. Épp ezért tartások tiszteletben a hit és a lelkiismeret szabadságát, hogy senki ne sérthesse meg az igazságot és ne mondhassa, hogy fél a hazugságtól s nem tud versenyre kelni a hazugsággal, csupán a gondolat és a szó fegyverét kezében tartva. Óvjátok Isten becsületét, de ne félénken s fenségében kételkedve, hanem bátran s nyugodt bizonyossággal győzelmében.

Másrészről azonban mindig tartások szem előtt a hit rangját és jelentőségét. Mődfellett nagyot tévednek azok, akik úgy gondolják: a hit egyszerű hitvallásra, szertartásokra, netán az ember és az Isten közvetlen kapcsolatára korlátozódik. Nem: a hit az ember egész lényét, felebarátaihoz fűződő összes viszonyát áthatja, mintegy láthatatlan szállal vagy gyökérrel fogja körül és fonja át az összes emberi érzést, nézetet, törekvést. A hit olyan, akár a legtisztább levegő, mely átfonná és megváltoztat az emberben minden földi elvet, vagy mint a legtökéletesebb fény, amely beragyogja összes erkölcsi fogalmát és összes nézetét, melyet a többi emberről és a hozzájuk fűződő kapcsolat belső törvényeiről kialakít. Ezért a hit a társadalom legmagasabb rendű elve; mivel maga a társadalom nem más, mint a többi emberhez fűződő belső viszonyaink és velük való szövetségünk látható megjelenése.

Az egészséges polgári társadalom azokon a fogalmakon alapul, amelyeket tagjai a testvériségről, igazságról, igazságtételtől és könyörületességről kialakítottak, s ezek a fogalmak sem lehetnek egyformák, ha a hit különböző. A zsidó és a mohamedán ugyanazt az Istent követi, mint a keresztény; de mondhatjuk-e, hogy ugyanolyanok az igazságról és kegyességről vallott fogalmaik, mint a mienk? Mondhatják persze, hogy nem ismerik sem a Szent és Örökkön Imádott Szentháromság szentségét, sem a Krisztus által bennünket megváltó isteni szeretetet, és hogy ebből következően túlságosan nagy közöttük és közöttünk a különbség. Mi azonban tudjuk, hogy az igaz pravoszláv egyház kivételével a keresztények között sem mindenkinek tökéletesen világosak a fogalmai, és nem egészen őszinték az érzései a testvériséget illetően. Ez a fogalom, ez az érzés csak a pravoszlávián belül nevelődhet és erősödhet meg. Nem véletlen, hogy csak a pravoszláv országokban maradt fenn az obszcina, a mir döntésének szentsége és testvéreink egyhangú döntése előtti feltétlen alázat kötelessége. A hit tanítása még társadalmi lét nélkül is neveli a lelket. Egy pápista külső és személyben megtestesülő hatalmat keres, akinek a hit kérdéseiben a megszokott módon alávetetheti akaratát; egy protestáns egészen a vak önhihttség feszíti a személyes szabadság határát a hit terén kívül éppúgy, mint hamis istenismeretében. Ezt diktálja hitük szelleme. Egyedül csak a pravoszláv szellem rendeli alá hitét az egyetemes lelkiismeret [szobornaja

szoveszty] egyhangú döntésének, szabadságát megőrizve, ugyanakkor önnön gyöngeségét belátva. Ez az oka annak, hogy az obscsina [czemszkaja obscsina] nem tudta megőrizni jogait a pravoszláv országokon kívül, ez az oka annak, hogy egy szláv a pravoszlávián kívül nem maradhat teljességgel szláv. Testvéreink, akik engedtek a nyugati hazugság csábításának, legyen az akár pápista, akár protestáns, fájdalommal ébrednek ennek tudatára. Ugyanez mutatkozik meg a bíraskodásban és az igazságszolgáltatásban, a társadalomról alkotott összes fogalomban, mivel a társadalom alapját a testvériség alkotja.

Adassék meg mindenkinek a hit és a hitvallás teljes szabadsága! Ne kelljen túrnie senkinek az üldöztetést és az elnyomatást az istenismeret és az isten-tisztelet ügyeiben! Még akkor sem, ha (Istent ments!) olyan szerb lenne, aki letért az igaz útról! Legyen ő is a ti testvéretek, boldogtalanul és vaksággal verten is! De ne lehessen sem törvényhozótok, sem kormányzótok, sem bírátok, sem gyűlésetek tagja; hisz lelkiismerete más, mint a tiétek. Miként a népek nagy Apostola mondja: Nem szégyen nektek, keresztényeknek a hitetlenek előtt pereskedni? Testvéreiteket tegyétek meg bírónak!¹⁸ A más hitű ember tehát olyan vendégként legyen jelen közöttetek, akit megóvtok minden hazugságtól, s aki a magánéletben minden jogotokat élvezi, de nem válhat teljes jogú állampolgárrá és a nagy szerb otthon oly fiává, aki együtt ítélné testvéreivel a közös ügyekben. Isten megmentett benneteket a belső megosztottságtól; ne hagyjátok, hogy a nép lelkiismeretének és a társadalom szellemének legmélyét ez a megosztottság szántsza fel. Késérőség fog el arra a gondolatra, hogy nem minden szláv vall pravoszláv hitet. Hisszük, hogy idővel ők is megvilágosodást nyernek az igazság által; egész lelkünkkel szeretjük őket, mindig készek vagyunk arra, hogy testvéri és segítő kezet nyújtsunk nekik bárkivel szemben; de úgy gondoljuk, ők sem fognak neheztelni ezért a kirekesztésért, és irántatok való szeretetükben nem jutna eszükbe, hogy a viszály és szellemi ellentét magvait hintsék el társadalmatokban.

Vannak közöttetek gazdagok és szegények, erősek és gyengék, egészségesek és tehetetlenek, okosak és ostobák; de mit szólnátok hozzá, ha lenne olyan törvény, amely az egyik embernek azt írná elő, hogy gazdag legyen, a másiknak, hogy szegény, az egyiknek azt parancsolná, hogy erős legyen, a másiknak, hogy tehetetlen, vagy épp az egyiket arra köteleznék, hogy okos legyen, a másikat arra, hogy ostoba. Ésszerű lenne-e egy ilyen törvény, s összeegyeztethető-e a kereszténységgel? Mert nem emberek vagytok-e mindannyian? Nem szlávok vagytok-e mindannyian? Nem szerbek vagytok-e mindannyian? Szerencsések vagytok az összes többi néppel szemben amiatt, hogy minden szerb testvéreként, magával egyenlőként kezeli a többi szerbet, és nincs köztetek magasabb vagy alacsonyabb rendű, csupán az állami szolgálat terén, amely érdemei és az állam szükségletei szerint állapít meg rangsort az emberek között. Örizzétek meg ezt az egységet, tartsátok nagy becsben ezt a hatalmas kincset. Ne hagyjátok érvényre jutni semmiféle törvényt, semmiféle kormányintézkedést, semmiféle szokást, mely ezt a testvéri egységet széjjeltörné. Minden más országban olyan rossz elv honosodott meg, mely szerint van, akit nemésnek tekintenek, van, akit alacsonyrendűnek; „az az illető nem egyenrangú velem”; vagy: „az az illető nem kerülhet be a mi körünkbe, mert alacsony származású”; vagy: „az az illető ne merje megkérni a lányom kezét, mert nem úri házból való” – hallani efféle megjegyzéseket. A nagy igazságtalanságból nagy társadalmi baj szokott származni: a magukat magasabb

rendűeknek vélők gőgje, a magukat alacsonyabb rendűeknek vélők dühe és irigysége szükségképpen társadalmi viszályhoz és gyöngeséghez vezet. Maradjon meg csak ez a rossz azok körében, ahol már eleve létezik, s ahol a történelemből ered. Ne hagyjátok, hogy megfertőzzön benneteket az a betegség, amelytől Isten megóvott titeket. Ne feledjétek a veletek egy vérből való Lengyelország példáját! Ahol a nép nevet csak néhány ezer ember tartotta magának, míg magát a népet az ember névre alig méltó nyájnak tekintették; nem csoda, hogy haditettei, bátorsága, dicsősége ellenére a lengyel állam elbukott. Ne feledjétek ezt a leckét! A bíró bíraskodjon, a kormányzó kormányozzon, a fejedelem uralkodjon, amiként a társadalomnak erre szüksége van; de szolgálati kötelességén kívül legyen minden szerb, most és mindörökké, egyenlő az ő testvéreivel.

Sokmindent meg kell még tanulnotok, testvéreink, azoktól a népektől, akiket Isten már rég fölszabadított a külső elnyomás alól, s akiknek lehetővé tette, hogy gondolataikat és napjaikat a tudományok és művészetek tökéletesítésére áldozzák. Ti magatok is látjátok, nem kell bizonygatnunk, milyen képességeket adhat a tudomány az embernek, és miként állíthatja szolgálatába magát a természetet. De a tudomány még ennél is többre képes: kitágítja Istentől adott elménk határait, megvilágítja fogalmainkat, fényt derít szellemi tekintetünkre, föltárja előttünk az isteni világ titkait és az Ő teremő bölcsességének csodáit. A társadalom élete érdekében nem csupán el lehet, de el is kell sajátítanunk a tudományt ahhoz, hogy a nekünk értelmet adó Isten akaratát beteljesítsük, miként a termékeny mező, mely nem heverhet parlagon, hogy benője a tudatlanság és hamis véleménynek tövise, hanem tudás és igazság aratásával kell létét megkoronáznia.

Azt mondjuk tehát, hogy sok jó és hasznos ismeretet kell még más népektől (akár németektől, akár másoktól) eltanulnotok ahhoz, hogy elérjétek a szellemi fejlődés ama fokát, amelyre hivatottak vagytok. Az ismeret azonban még nem egyenlő az igazi kultúrával, csupán a szellemi kincstárát gazdagítja; az igazi kultúra az ismeretek fölött áll, s a magasrendű erkölcsi és szellemi elvek kifejlődését foglalja magába. Az ismeretek megszerzése nem kerül sok fáradságba, a magasrendű erkölcsi fejlődés beteljesítése viszont minden embernek magasrendű feladata, és sok olyan ember van, akik körülményeik folytán nem rendelkeznek tudományos ismeretekkel, ám oly mélyen áthatja őket az erkölcs fénye, hogy közelebb álltak a valódi, teljes kultúrához, mint a nagy tudású, ám a szellemi élet erejétől megfosztott emberek.

Higgyetek nekünk, szerb testvéreink, akik már ismerjük a jelenkori világ betegségeit, hisz részben magunkon szenvedjük el, részben hazánkon tapasztaljuk őket! Európaszerte számos és kiváló ember irigyel titeket, pedig még nem is tudják igazán, mekkora fölényrel rendelkeztek. Irigységük érthető: hiszen a hit egységében, a testvéri egyenlőség törvényében és érzésében, az élet osztatlan egységében és az erkölcsi felfogás egyszerűségében olyan értékek rejlenek, amelyekért nem kárpótolhat sem tudás, sem egyéni erőfeszítés, sem állami erő és intézmény. Most, amikor megkezditek szellemi értékeitek fejlesztését, természetesen még sokmindent meg kell tanulnotok; de a népek társaságába nem nincstelenségként érkeztek, hanem gazdagon, nem alacsonyrendűként, hanem magasrendűen; mivel mindaz, ami másoknak birtokában van, ti könnyűszerrel megszerezhetitek, ami viszont nektek van Isten adományaként tulajdonotokban, azt ők nem tudják megszerezni. Őrizzétek s tartsátok nagy becsben e kincseket! A gőg hatalmas és pusztó

tító vétek; de nem kevésbé pusztító az sem, ha önmagatokat alábecsülve, nem ismeritek föl Istentől kapott adományaink értékét. Szolgáljanak intelmül és tanulsággul számotokra az általunk elkövetett hibák!

Mi is rendelkezünk számos olyan előnyös tulajdonsággal, amelyek most rátok jellemzőek, bár némelyik, például a testvéri egyenlőség és az élet egysége, nálunk csorbát szenvedett,⁹ más jegy viszont, például az obscsinai berendezkedés teljessége és ereje nálunk érvényesült nagyobb mértékben. A történelmi események során mi is, akárcsak ti, kapcsolatba kerültünk Európával és az európai kultúrával. Fájdalommal tapasztaltuk tudatlanságunkat, csodálattal adóztunk mások tudása előtt. Megkedveltük ezt a tudást, azon igyekeztünk, hogy magunkévá tegyünk teljes gazdagságát, s igazunk volt, hisz ez az ember kötelessége. Ám az idegen gazdagság előtti vak áhitatunkban nem ismertük föl, hogy rossz is keveredett bele, s elfeledtük önnön magasrendű értékeinket. Úgy hittük, hogy a nálunk műveltebb országok minden tekintetben fölöttünk állnak, s hogy minden szokásuk, minden intézményük jobb, mint a mienk. Nem megtanulni, hanem utánózni kezdtünk mindent, ami idegen. A kultúra tartalma, a benne megjelenő belső gondolati mag helyett formáját és külső alakját kezdtük átvenni: ahelyett, hogy az ész önérvényű erejét gerjesztettük volna önmagunkban, kezdtünk válogatás nélkül átvenni minden következtetést, amire csak idegen gondolkodók jutottak, s még akkor is feltétel nélkül hittünk bennük, ha hamisak voltak; így aztán az, aminek eleven gondolati és szellemi tevékenységre kellett volna bennünket serkentenie, inkább hosszas szendergésre kárhoztatta elménket. A bíróságot a németektől vettük át a maga formalitásával és titkosságával együtt, mely semmisnek tekinti az emberi lelkiismeret jogát; közigazgatásunkat német mintára alakítottuk ki, hiába, hogy egyáltalán nem felel meg szükségleteinknek; a polgári és katonai rangsort idegen elnevezésekbe tuszoltuk bele; a hadsereget a népszellemmel szöges ellentétben, német szabályok szerint mozgó gépezetté silányítottuk, a katonákat torz uniformisba kényszerítettük, amely leláncolja, megbénítja a testrészek minden szabad mozgását; őseink szép és kényelmes öltözkését a nyugati népek ormóttan ruháira cseréltük, amelyeket majd évek múltán gúnyosan nevetve fognak emlegetni; minden szokásunkat elárultuk, hogy idegen szokásokat vegyünk fel, melyeket aztán tovább váltogattunk szüntelenül, ahogy a külföld diktálta; végül pedig (említeni is szégyen) megvetéssel sújtottuk még nyelvünket is, a szláv beszéd e fenséges formáját, az emberi szó e legősibb s legnemesebb fajtáját: nem használtuk többé sem írásban, sem társasági életben, sőt még baráti beszélgetésekben sem, hanem a legszegényesebb európai nyelv szálnalmas gügyögését vettük elő helyette, ekkora esztelenséget követtünk el; ilyesmikre ragadtatta magát az a kor, amelyben miközben az államot anyagi állapotából fakadó gőg töltötte el, a nép önmagát aláztale. Nem maga a nép ítélte így önmagát, hanem a néptől végképp elszakadt legfelső réteg. Ez a réteg utánózni akart mindent, ami külföldi, külföldinek akart látszani, a nép szemében pedig végképp külföldivé vált. Szertefoszlott köztük minden bizalom, megszűnt köztük minden szellemi érintkezés, minden gondolatcsere. Milliónyi ember gondolkodása maradt terméketlen a társadalom [obszestvo] számára¹⁰, amely a maga szűk korlátai közé zárta azt a néhány ezret, akik hajlandóak voltak lemondani az összes hazai szokásról. Ezek a kevesek aztán kultúrájának nevezett hamis fantomjukat kergetve azzal kérkedtek, hogy a nép németeknek hiszi őket; s közben a nép egyre inkább eltávolodott az igazi tudástól, mivel az orosz

nép számára pusztító és ellenséges erőt látott benne. A legfelső réteghez tartozók tévedése miatt az alsó réteghez tartozók épp az ellenkező hibába estek; az európai kultúra és tudomány iránti vak hódolatunk miatt az orosz földön hosszú időre megrekedt a kultúra és a tudomány fejlődése.

Nem kell magyaráznom nektek, szerb testvéreink, mennyi végzetes következményhez vezetett ez a belső meghasonlás, mennyi hibát szült egyetlen tévedés; s mert idegen bálványokat imádtunk: mennyi igaztalanság és szenvedés lett büntetésünk a magánéletben, mennyi terméketlenség a társadalmi életben, mennyi tehetetlenség az állami életben. És még most sem szabadultunk meg ezektől a keserű gyümölcsöktől, s ez nem is várható egyhamar: mindenütt és mindenben jelen vannak és érzékelhetők. Ti, onnan, messziről talán nem fogjátok olyan jól látni, ezért szükségesnek véljük, hogy legalább egy példát bemutassunk, amiből megíthetitek a többi.

Mindenki tudja, hogy I. Péter imperátor előtt a Fekete-tenger partjai Törökországhoz tartoztak, s egyedül csak a Dnyeper torkolatvidéke volt zaporozsjei testvéreink, az orosz kozákok kezében. Nekik azonban nem volt sem hajójuk, sem pénzük, hogy hajót építsenek. Könnyű kis csónakokon, maguk tákolta kis hajón vagy lélekvesztőn szálltak a viharos tengerre, mely ősidőktől fogva a hajósok réme, még akkor is, ha ma már mindenféle korszerű eszköz áll rendelkezésükre; nos, az orosz kozákok mégis ezrével szálltak partra a kereszténység örök ellenségének országában. Batumitól Cágrádig dörgött csatájuk zaja. Trapezunt és Szinope és Boszporusz várai remegtek előttük. A török flotta, mely nemrég még oly merészen szelte a Fekete-tenger habjait, sűrűn fenyegetve Franciaország, Olaszország és Spanyolország partjait, most kikötőjébe bújt a kozák csónakok elől. Nem dicsekvésből, hanem az igazsághoz híven állítjuk mindezt: tanúink maguk a török krónikák s a még mindig elevenen élő legendák. Egész Európában nem volt egyetlen nép sem, amelyik ily csodálatra méltó tengeri hőstettekkel dicsekedhetne; s ismét csak minden kérdés nélkül mondhatjuk, hogy az északiak semmivel sem maradtak el déli testvéreik mögött. Nem kellett-e ebből arra következtetnünk, hogy az orosz flotta ilyen kiváló legénységgel minden más flottát messze felülmúl majd, amikor a csónakot hatalmas és alaposan felfegyverzett csatahajók váltják fel? Ez a végkifejlet nagyon valószínű volt, sőt bátran állíthatjuk, minden kétséget kizárt. Ám a várakozások nem teljesedtek be, amit hajósaink vitathatatlan bátorsága ellenére is be kell vallanunk. Miből fakadt ez a kudarc? Mi az oka annak, hogy azok az emberek, akik a tengeren messze megelőzték vetélytársaikat, ma alig képesek felvenni a versenyt velük. Az ok fölöttébb egyszerű. Ezek az emberek már nem ugyanazok voltak, mint korábban. I. Péter imperátor elkezdte a nagy hajók építését, holland minta szerint (illesse tisztelet és dicsőség ezért!), ám az ésszerű dologhoz ésszerűtlent kevert. A hajó összes részének nevét, az összes tengerhajózási szakkifejezést, az összes vezényszót a hollandoktól vette át. Mi lett mindennek a következménye? Ezerszámba gyűltek ezek az orosz fül számára végképp érthetetlen s az orosz elme számára végképp értelmetlen német szavak és elnevezések. Most egy leendő tengerésznek, akinek Isten akkora leleményességet, rendkívüli bátorságot adományozott, mint elődeinek, akik hajdanán keskeny csónakjaikon megostromolták a Fekete-tenger partjait, megrengették Cágrád falait s elpusztították a török flottát, nos, ennek a tengerésznek még az iskolapadot kell koptatnia, mielőtt tengerre szállna. Be kell magolnia ezernyi értelmetlen és barbár

hangzású szót, s ezzel az értelmetlen tanulással telnek el fiatalságának szenvedéllyel, eleven erővel teli évei. Ahelyett, hogy megszerettetnék vele munkáját, vagy jártasságot szerezhetne benne, csupán közönyre tesz szert, sőt már-már utálni kezdi foglalkozását, hajóját, magát a tengert. Telnek-múlnak az évek, s a tenger egykori vitéz bajnoka német szögyűjteménnyé merevedik. Igaz, kötelességét vég-re fogja hajtani, mert keresztény és orosz; az igazi tengerész azonban visszavonhatatlanul kipusztult belőle. Ebből a példából, testvéreink, mindent megérthettek. Az egész orosz föld olyan hajóvá változott, amelyen csupán német vezényszavakat hallani mindenfelé. Isten kegyelméből azonban kezdtünk észhez térni, lassan visszatérünk nyelvünkhöz, eredeti szellemünkhöz. Mert megmentett bennünket a hit, amelyet mindennek ellenére sem árultunk el, megmentett bennünket népünk állhatatossága, amelyet nem csábított el a legfelső réteg példája, a korból azonban lassan gyógyulunk ki, s az elvesztegetett éveket már nem hozzuk vissza. Szolgáljon példánk tanulságul számotokra! Tanuljatok a nyugati népektől, ez fontos, de ne utánozzátok őket, ne higgyetek bennük, ahogyan mi tettük teljes vakságunkban. Isten mentsen meg benneteket ettől a rettentő csapástól!

Az idegen elme saját szellemi tevékenységeteknek csak serkentője legyen, ez által fogtok mind magasabbra s magasabbra emelkedni; attól azonban óvakodjatok, hogy idegen életet oltsatok magatokba, mert ezzel nem idegen egészség, hanem idegen betegség költözik belétek. Még többet mondok: az, ami más népben nem csupán kárt nem okoz, de még hasznót is hajt, tibennetek a rossz és a pusztulás elveként jelenik meg. Minden élő teremtménynek megvannak a maga léttörvényei, a maga rendje és szerkezete, amelyen saját lénye alapul, s amelyek alkalmasint meghatározzák az általa létrehozott jelenségek és művek sajátosságát. Ám az, ami az egyik lényben összefüggő és összerendezett egységbe illeszkedik (mert lényével összeegyeztethető), az a másokban olyan elvvé válik, mely fölborítja a rendet és egységet, mivel olyasmire próbálják hozzáigazítani, amelynek lénye másféle törvényen alapszik. A másik hangján senki sem képes énekelni, sem idegen járással elegánsan járni.

Ugyanígy fölborul egy nép belső életének rendje és egysége is, ha lehetővé teszi, hogy ereibe idegen élet áramoljon. Éppen ezért ítéljétek meg szigorúan az idegen gondolatot, mielőtt átveszitek, ne siessétek el az újdonságok bevezetését, hogy hasznuk teljesen világosan és minden kétséget kizáróan álljon előttek.

Fejedelemségek határain túl is számos véretekéből való ember él, akik őszintén óhajtják javatokat, s akik műveltségükkel, tudásukkal gyakorta hasznotokra válhatnak. Fogadjátok őket szeretettel, hallgassátok végig jótanácsaikat, vegyétek szívbeli hálával jószívvel nyújtott szolgálataikat; de még ekkor se feledkeztek meg az óvatosságról. Gyakran előfordul, hogy ezek a népek idegen eredetű, például német elvek erőteljes hatása alatt éltek és fejlesztették műveltségüket, s nem mindig álltak ellent e csábításnak. Gyakran megtörténik, hogy valamely, gyerekkorban fölvetett szokás következtében öntudatlanul megváltoztatták gondolkodásuk és belső életük rendjét; hajlamosak lettek például arra, hogy a formalítások megsokszorozásában a kormány bölcsességét lássák, a korlátozó intézkedéseket rendnek, a bürokráciát pedig olyan garanciának tekintsék, amely jobb és hívebb biztosítékot nyújt az emberi lelkiismeretnél; hajlamosak lettek arra, hogy úgy véljék: az jelenti a társadalmi rend és nyugalom egyedüli védelmét, ha a hivatalnokok mindenbe beleavatkoznak és minden fölött gyámkodnak; s egyálta-

lán, szívesen gondolták: a körmönfont német észjárás képviseli az igaz műveltséget, miközben a szláv egyszerűség csupán a barbár múlt csökevénye. Ugyanígy előfordul az is, hogy számos külföldi szokást többre becsülnék a szerb hagyománynál. Ezért persze nem fogjuk vádolni őket, hiszen ez teljesen természetszerű tévedés; titeket azonban óva intünk ettől; őket pedig arra kérjük, ne bízzanak túlzottan saját vélt bölcsességükben és ne feledjék, nem a legtisztább és legnemesebb elv hordozóiként csatlakoznak szövetségetekhez, épp ellenkezőleg: némiképp eltorzítottan, olyan emberekként, akiknek úgymond bensőleg meg kell tisztulniuk az idegen fertőzés kórokozóitól. Az egyszerűség magasabb rendű fokozatot képvisel a társadalmi életben, mint a mesterkelt és körmönfont észjárás; és minden olyan elv, amely a szellemből és a lelkiismeretből fakad, sokkal magasabb rendű, mint bármely formalitás és bürokratikus adminisztrálás. Az egyik eleven és elevenné tesz, a másik holt és halálra ítélt. Ez utóbbit Ausztriának hagyják meg!

Ugyane szavakat intézzük ifjú honfitársaitokhoz, a pravoszláv Szerbia ama gyermekeihez is, akik szülőföldjük határain kívül idegen országokban, Nyugaton, netán nálunk, Oroszországban kaptak tudományos nevelést. Kétségkívül számos szellemi kincsre tehettek szert, amellyel honjukat gazdagíthatják, hisz másképp ez nem is lehetséges; de alig akad köztük, akit nem érintett meg a káros hatás is. Még magukban sem bízhatnak túlzottan. Nem marad büntetlenül az a tény, hogy néhány évre megszakadt eleven kapcsolatuk hazájukkal: még ha csak egy időre is, de számos nemes és természetes érzés elhallgat lelkükben, s helyébe csábítás és zavar lopakodik. Ezért a hazatérők állítsák mintegy próbatétel elé önmagukat! Éljük bele újra magukat teljesen a honi életbe, egészen addig, míg ismét igazi, egyszerű szerbnek nem érzik magukat, aki csupán abban különbözik a többiekől, hogy megtanult egyet s más más népek iskoláiban. Szolgáljon rá újra a ti bizalmatokra, még mielőtt önnönmagában bízni kezdene!

A szokásokat persze sem szigorral, sem törvénnyel nem lehet megvédeni a torzításoktól. A szigorú törvények csupán a társadalom önnön erejébe vetett hitének ingatagságát leplezik le, miközben a törvények vélt oltalma alatt, újabb s újabb titkos áramokkal föltöltődve, tovább duzzad az erkölcsi romlás titkos forrása – mindaddig, amíg magát a törvényt meg nem erősíti vagy épp meg nem változtatja. Időnként a törvény szigora oly sokkal erősebb, hogy túlnő magán a törvényen, s épp az ellen fordul, amit korábban védelmezett. Nálunk például egykor ésszerűtlen büntető törvényekkel próbálták távol tartani a külföldi hatástól az orosz szokásokat; majd jött I. Péter imperátor, s halálbüntetéssel vagy kényszer-munkával sújtotta nem csupán azokat, akik öltözködésükben az orosz szokást követték, hanem azokat is, akik ilyen ruházatot készítettek megrendelőiknek. Nehéz elhinni, hogy lehet ily esztelenül felbőszülni a honi szokásrend ellen, de nem mi találtuk ki, hanem az orosz törvénytárra hivatkozhatunk, s még azt is elismerjük, hogy a későbbiekben azért mérgesedett el a helyzet, mert a korábbi, állítólagos védőintézkedések ésszerűtlenek voltak. A szokást, mely mindig a belső életből fakad, csak a belső meggyőződés és a nép érzelmi viszonya tudja megvédeni. Kíváncsi vagyok, hogy a szerb szokásokat ne a törvény szigora védje, hanem a társadalom megvetése, mellyel a szokás megszegőit sújtja. Tudjuk, hogy a szokás nem maradhat örökre változatlan, s hogy az élet követelményei lassanként megváltoztatják és magának az életnek változásaihoz igazítják őket. A nép belső érzelmi vi-

szonya szolgáljon normaként ahhoz, hogy e szakadatlan változások törvényesen és szükségszerűen menjenek végbe. Így például maga a nyelv átveszi más nyelvekből azokat az idegen szavakat, amelyek az egyes ország természetétől vagy lakóinak életrendjétől idegen tárgyak és fogalmak kifejezéséhez szükségesek. Egy szerbnek például nem kell saját nyelvén kigondolni egy szót a tigris, a krokodil, az angol toll, a francia divat vagy épp a német diplomácia elnevezésére; de miért jelölnének idegen szóval azokat a tárgyakat és fogalmakat, amelyeket saját nyelveken is megnevezhettek? Az idegen szavak ezen áradatát látszólag ártatlan tévedés idézte elő, valójában azonban közvetlen és számtalan következménnyel járó, rettenetes veszélyforrásból ered. Szellemi restség és saját nyelvünk iránti megvetés indította el: következménye pedig az lesz, hogy elszegényedik maga a nyelv, azaz a nyelvtől elválaszthatatlan népi gondolkodás, s végzetesen összevegyül az idegen étellel, sőt a nép életmódjának legszentebb elvei is összeomolhatnak. Elég csak szikrányi hatalmat adnunk az idegen szónak, máris megváltozik az összes belső viszony, mely a többi, neki alárendelt elemhez fűzi, s máris megváltozik ezen elemek jellege is, olyannyira, hogy e hiba csak lassan hozható helyre. Elég csak egyszer religiónak nevezni a szent hitet, máris magát a pravoszláviát szennyezzük be. Ennyire fontos, ennyire sokjelentésű tehát az emberi szó, a szó Istentől adott ereje és az Ő szellemi fenségének lenyomata.

Főntebb már bebizonyítottuk nektek, mennyi kárt okozott a hajózási tárgyak idegen elnevezése, s még számos más példára utalhatnánk. De mit mondjunk a balsorssal sújtott Lengyelországról? Túlságosan hamar tért át arra a végzetes útra, amelyre mi később léptünk rá, s reméljük, most is csak időlegesen; Lengyelország életét azonban túlságosan hamar tönkretette ez az idegen földről érkező nyelvi roham. A slachta, castellanusok, marsalekok, lovagok, vojtok¹¹ torzították el a lengyelek szláv életmódját és társadalmi viszonyainak szláv egyszerűségét; a nép kettészakadt, s a rá váró pusztulás csírája már e látszólagos állami erő nagyságának idején meggyökerezett és növekedésnek indult. Lengyelország azzal kérkedett, hogy Róma vallásával együtt Róma nyelve virágzott benne; azzal, hogy a lengyel pánok Franciaországban még magukat a franciákat is ámulatba ejtették nyelvük eleganciájával; miközben a nép nyelve, a nép gondolkodása parlagon hagyott mezőként szunnyadt, anélkül, hogy jó termést hozhatott volna az embernek. Tudjuk, milyen következménnyel járt mindez. Késérőség fog el, ha Lengyelország hibáiról és vétkeiről szólunk, de mégis elétek kell tárnunk e más népek által elkövetett, balvégzetű eseteket, hisz mint láthatjátok, önnönmagunkról is elfogulatlan hangon beszélünk.

Gazdagítatok elméteket nyelvek tudásával, de otthon, magatok között ne hagyjátok, hogy idegen nyelven beszéljenek. Ne illesse egy papagájnak kijáró tiszteletnél több megbecsülés Szerbiában sem az idegen nyelven szólót. Hagyjátok, hadd borzolja csak tollát, s hadd hízlalja magát fészkeben maradvá.

A szokásrend egésze minden bizonynal apróságokból áll, mégsem tekinthető elhanyagolható apróságnak. Mi fontos lenne például egy öltözetben? Nem mindegy, mibe öltözik egy ember, s hogy vannak megvarrva azok a rongyok, melyeket magára ölt? Hisz ez önmagában csupa holt dolog, és egyáltalán nem hat az életre! Vannak nálunk is, akik így érvelnek, de ne higgyetek ezeknek az okoskodásoknak. Az emberi lélek oly nemes, hogy a holt is megelevenedik tőle, hogy aztán kihasson az életre is. A rossz szándék, a sajátja iránti megvetés, az idegen

előtti hajbókolás arra indítja a népet, hogy megváltoztassa öltözködését, s többre tartsa sajátjánál a nyugati öltözéket. Összefér-e ez az érzelmi viszony a testvéri szeretettel és azzal a tisztelettel, amelyet minden ember köteles táplálni hazája és népe iránt? A ruha e megváltoztatása megbocsájtható lenne, ha csupán a kényelem vagy épp a szépség diktálná; de ítéljétek meg ti, magatok: volt-e valami kényelmes vagy szép valaha is a nyugati öltözékekben a tűzött kaftántól és púdertől kezdve egészen a mai frakkig és nyakkendőig? A női ruhákról már nem is beszéllek: ezek mindig hol torzak, hol illetlenek voltak, nagyrészt pedig egyszerre torzak és illetlenek. A nyugati öltözék szüntelenül változik, s mindig az úgynevezett divat határozza meg; de mit jelent maga a divat? Valahol (többnyire Párizsban) az emberek egy meghatározott köre saját szeszélye szerint megváltoztatja ruhája szabását vagy a frizuráját, s a többi francia, majd a többi nép azon nyomban átveszi ezt a változtatást, bármennyire is értelmetlen, pillanatig sem kételkedik szépségében. Gondoljatok bele elfogulatlanul, mi az oka ennek az utánzásnak, s rá fogtok jönni, hogy csupán a vélt magasrendűség előtt meghajló szolgáléklúságból fakad. És ahol a szolgáléklúság teret nyer, ott a lélek elveszti a tiszta és nemes jegyeit. Az öltözködés nyitott szokás a nép körében; ha a kényelem kedvéért változtatják meg, az részben bizonyos fokú szabadságra, sőt ésszerűségre utal (mivel maga a szokás is így keletkezett), a nyugati ruházat utánzása azonban nem egyéb, mint szolgálai behódolás egy magasabb rendűnek vélt társadalom ízlése előtt. Azokat pedig, akiknek tetszik ez a behódolás, illesse annyi tisztelet, amennyit megérdemelnek, azaz épp annyi, amennyi tiszteletben az ember a majmot részesíti.

Miként már mondtuk, sokmindent kell megtanulnotok a külföldiektől, s gyakran kell igénybe venniük szolgálataikat. Becsüljétek, jutalmazzatok, szeresétek őket, fogadjátok hálával az általuk nyert hasznot, de ne hagyjátok, hogy csatlakozzanak testvéri közösségekhez, hacsak nem pravoszlávokról, különösképp pedig szláv pravoszlávokról van szó, hiszen ők valójában nem számítanak külföldieknek. Arra biztatunk: vegyétek igénybe szolgálataikat, s e szolgálatok mértékében jutalmazzatok őket, de ezt csupán a kereskedés, a tudomány és a művészet területére értjük: állampolgári ügyeitektől tartsátok távol őket. Ami pedig a haditetteket illeti, a hazáért és testvéreinkért harcolni tiszteletre méltó és igaz cselekedet; ugyanilyen tiszteletre méltó és igaz cselekedet az is, ha valaki bármilyen emberi igazságért száll harcba: de vannak olyan emberek, akik válogatás nélkül harcolnak bármiért, bárkiért, zsoldosnak szegődve ütköznek meg külföldiekért, idegen államokért. Pénzért bocsájtják áruba saját vérüket s áldozatukét, s mindig akadnak népek és uralkodók, akik ezt az árat megfizetik. Álljon távol mindkét véglet töletek, nemes és bátor szerb testvéreink. Hagyjátok a németekre azt, hogy elszegődjenek gyilkosoknak, s hagyjátok, hogy vegyék csak meg őket a bátor nápolyiak, a tisztas angolok vagy épp a római vallás feje, a pápa. Legyen az ő tulajdonuk ez az alávalóság. Úgy gondoljuk, nem is kellene ilyesmire intenünk titeket, csakhogy közben más népek olyan körébe kerültek, amelyben a becsület és becsstelenség fogalmai rendkívül ingatagok és határozatlanok, ezért akaratlanul is óvatosságra kell intenünk benneteket, hogy elkerülhessétek azt a rosszat, amelyik még alig került a nyilvánosság színe elé, még alig ítélték el, következésképp még rabul ejthet olyan embereket, akik nincsenek felkészülve rá. Hajdanán mi is toboroztunk németeket, hogy harcoljanak értünk: küszködtünk is eleget, hogy ledolgozzuk adósságunkat.

Ne engedjétek az európaivá válás csábításának. Ezt a szót most igen gyakran használják, de nézzük, vajon mi az értelme? A spanyolok, svédek, franciák egyaránt európaiak, de vajon hasonlítanak-e egymásra? Rendkívül kevés közös vonás van bennük. Netán az emberi szellem valamiféle magasabb rendű fejlettségi fokát jelentené ez a szó? Jó kis erkölcsi fejlődést mutat az a társadalom, amelyik bérgyilkosokkal védi magát, s még csak tudatára sem ébred annak, mennyire alávaló bűnt követ el; márpedig ezek a társadalmak is európaiak. Jó kis erkölcsi fejlődést mutatnak azok a társadalmak, amelyek szövetségre lépnek egymással annak a népnek a megmentésére, amelyik kezdettől fogva ellensége volt a kereszténységnek és az emberiség törvényeinek¹², márpedig ez a szövetség is európai társadalmakból alakult. Jó kis fejlődést mutatnak azok a társadalmak, amelyeknek képviselői szegyenkezés nélkül készek bármikor testvéri kapcsolatba lépni olyan hitehagyottakkal, mint amilyen Omer pasa¹³. Európa erkölcsi rangja nagyon is alacsonyra zuhant. Nemrég egy hajótörésnél egy afrikai néger önként feláldozta magát, hogy megmentse társait az éhhaláltól, s társai – németek, európaiak – elfogadták ezt az áldozatot. Ki volt itt magasabb rendű Isten és ember előtt? A fekete afrikai, aki életét áldozta testvérei megmentéséért, vagy pedig a németek, akik megették őt, hogy meghosszabbíthassák életüket? És valóban, a félig római és német népek egymás között nem dicsekszenek ezzel: ők, pontosabban ravasz követeik, na és a mi testvéreink, akik elárulták saját szokásukat, ügyes csaléteknek használják ezt a szót, hogy szellemi rabságba csábítsák a szlávokat, és sajnos, mi engedünk is e kísértésnek, de ti ne válaszoljatok e szánalmas becsapásra! Keresétek az emberek nevét, de még inkább Krisztus nevét, mindazt, ami e neveket igazzá teszi, s egyáltalán ne gondoljatok arra, hogy milyen – európai vagy más – úton juttok el magasrendű célotokhoz. Ne kössétek „Európa” című, piperkőc pórásra szellemi szabadságotok!

Őrizzétek meg erkölcsi rendetek egyszerűségét! Egyedül csak ebben találjátok meg a társadalmi erő és társadalmi egészség zálogát; benne gyökerezik az igazi bátorság és önfeláldozásra való képesség. Ne akarjon egy szerb hazájában más lenni, mint testvérei, ne tűnjön ki egyébbel, csupán a hazájának és a szláv országoknak nyújtott szolgálataival. Ha rá is szolgált a becsülésre egyes országokban, miért érdekelne ez titeket? Illetlen dolgot tesz, ha hőstetteivel kérkedik előttetek, ne hagyjátok az efféle hívságot! Tegyük fel, hogy a külföldi uralkodók valamiért tisztelik s hálával tartoznak neki: mutogassa csak Szerbián kívül e tisztelet vagy köszönet jeleit, a szerbek egyetemes közösségében azonban nem lehet számára hely. Vagy mindig dicséretnek látjátok ti is az angol királynő és az osztrák császár dicsérő szavát? Nem hinném. Egy szerbet az a kitüntetés ékítsen, melyet a szerb néptől és a szerb államtól nyer el! Ha pedig munkája más országokban hasznót hajt vagy becsületére válik honjának és testvéreinek, azt ítélje meg s jutalmazza maga Szerbia, mások ítéletét és mások érdemrendjét nem fogadhatjátok el. A méltóságokkal és rendjelekkel bánjatok óvatosan! Csupán a társadalom szolgálatát jutalmazzatok velük! Aki a hont szolgálja, igényt tarthat a társadalom elismerésére, de ne engedjétek, ne támogassatok semmiféle külső kitüntetést az olyan cselekedetekért, amelyeket a keresztény ember a hozzá közel állók javára vagy Krisztus törvényének beteljesítésére hajtott végre. Mert e cselekedetek által már nem az emberi társadalom, hanem a legfőbb Bíró, az emberi lelkiismeret törvényét szolgáljuk. Annak a törvényét, Aki az ember lelkiismeretét megíttéli: Is-

tent. Minden jutalom, minden rendjel sértené magát a cselekedetet és merénylet lenne a tieteknél magasabb rendű bíróság ellen. Tudjuk, a többi nép megengedi magának ezt a törvénytelenséget, de ti ezt vessétek meg s tartsátok tőle távol magatokat. Gondoljátok el: mertetek volna arany medált akasztani Pál apostol nyakába apostoli cselekedeteiért? Ugyanígy ítéljétek meg, még ha enyhébb mértékben is, mindazokat a cselekedeteket, melyeket Isten és a lelkiismeret parancsára tesztetek meg, legyen az könyörület, emberek megmentése önnön életünk veszélyeztetésével, avagy épp erkölcsi-szellemi tett. Mi lehet például kevésbé ésszerű, mi válthatja ki jobban Isten ellenkezését, mint azok a rendjelek, amelyeket az emberek prédikálásért, intelmekért vagy az egyházi ügyek intézéséért adományoznak? Miért nem mindjárt böjtért, buzgó imádságért és a gyógyítás adományaért osztanak kitüntetését? A társadalom értékeli és jutalmazza a társadalmi szolgálatot, de ez nem lehet ürügy a hivalkodásra; ezért azt tanácsolnánk nektek, csupán azon lelki vezetőket [sztarec] tüntessétek ki figyelmetekkel, akik már bevégeztek szolgálatukat, hogy mindenki megismerhesse őket a nép gyülekezetében, s örvendezhessen az érdemdús lelki vezetőre pillantva; aki viszont még most végzi szolgálatát, legyen számára kitüntetés épp e szolgálata, hivatása és iránta táplált bizalmatok.

Sújsátok megvetéssel a fényűzést: önmagában véve nem méltó ésszerűen gondolkodó emberekhez, titeket pedig más népek adósává tenne. Ne hagyjátok, hogy példájuk rabul ejtsen benneteket, ne keverjétek össze az élet valódi kényelmét szolgáló tárgyakat a fényűzés tárgyaival. Az előbbiek lassanként még a szegény ember életét is jobbra tehetik (mint például a jobb világítás, tartósabb, könnyebb szövetek, tűzálló edények stb.), míg az utóbbiak csupán a gazdagok jólétét szolgálják. Ne keverjétek össze az emberi lélek legmagasabb rendű törekvéseit kifejező művészetet a mesterkélt eleganciával és üres szórakozással; az előbbi megneemesíti a lelket, az utóbbi porig alázza. Bennünket senki sem intett, hogy óvakodjunk ettől, ezért még mindig gyakran beleesünk e társadalmi és egyéni életünkre oly kártékony hibába. Még mindig hajlamosak vagyunk arra, hogy egyforma figyelemre méltassunk egy hazáját dicsőítő nagy énekest s egy színpadi dívát, akinek működése legfőlőbb megvetést érdemel. Most még szegények vagyunk, hisz nemrég vergődtek ki a szolgaságból, de mert szerettek dolgozni, kincseitek sokasodni fognak. De ne pazaroljátok üres csillogásra, élvezetre vagy fényűzésre! A gazdag fordítsa feleslegét a szegények megsegítésére (ezzel persze ne biztassák henyélésre), vagypedig a köz javának, kultúrájának gyarapítására. Borítsa el a szerb földet olyan szent pompa, hogy ne szenvedjen benne se hiányt, se szükséglet egyetlen munkáját szerető ember sem. A fény és a pompa egyébként is inkább Isten házait ékítse; otthonunk pedig legyen ugyanolyan egyszerű, miként életmódunk egésze. Az egyéni fényűzés mindig sérelmet és kárt okoz a köznek. A lengyel pánok bíbora s bársonya miatt egész Lengyelország rongyokat visel, de nekünk sincs mivel dicsekednünk. A közintézményekben ugyancsak szigorúan ügyeljetek az egyszerűség megtartására, amely a szépséget egyáltalán nem zárja ki. A pompa, a mesterkélt elegancia, a túlzott csillogás e helyeken mindig az igazi érték feláldozásával valósítható csak meg, s még a látszatra ártalmatlan apróságok is kárt okoznak azzal, hogy a társadalom göggyére és az állam önbálynoyozására utalnak; és mindez ellenkezik Isten akaratával. Igen, szerb testvéreink, az a föld hatalmas, ahol nem koldusok a szegények, nem pazarlók a gazdagok,

ahol minden egyszerű, s ahol pompa is csak Isten templomában van. Az ilyen ország valóban erős: Istennek tetsző s az emberek megbecsülését élvező.

A világban csupa dicséretet hallani rólatok, amit, úgy gondoljuk, meg is érdemeltek: ez a dicséret erkölcsi tisztaságotoknak szól. Belőle fakadnak szent és erős családi kötelékeitek, éltetek boldogsága s igaz örömei, népetek egészsége, és – közvetve vagy közvetlenül – társadalmi sikereitek minden alapelve. Ne hagyjátok, hogy dicsőségtek megcsappanjon. Ne élvezze a társadalom megbecsülését az, aki otthoni életében nem becsületes. Akinak nem tiszta a lelkiismerete, vagy személyes ügyeiben nem hallgat a lelkiismeretére, nem fogja követni a társadalmi ügyekben sem a lelkiismeret parancsát, következőképp nem lehet megbízni benne; ha a társadalom tiszteletet tanúsít a bűnös emberek iránt, maga is óhatatlanul bűnrészessé válik. Hiába mondják egyesek, hogy szellemi képességeik miatt kell állampolgári kötelezettségeket róni rájuk: ez nem igaz. Távolítsátok el a bűnösöket, találtok jók között is nem kevésbé okosokat, ám a bizalomra jóval inkább méltóakat. Végezetül pedig meg kell mondjuk, hogy az az egyéni haszon, melyet a bűnös ember eszével hozhat az általa elfoglalt társadalmi pozícióban, jóval kevesebb a fölmagasztalásában rejlő csábításnál. Ti most, szerb testvéreim, a korábbiál jóval több kapcsolatot fogtok fönntartani más népekkel: ne engedjétek a tiszta erkölcs iránti közönyük csábításának, különösen ami Német- és Franciaország példáját illeti. Ebben a tekintetben Anglia jár legelől: Angliának még politikai ereje is otthoni életének tisztaságától függ. Számos nép vallja magáénak azt az ostoba és istentelen nézetet, mely szerint az erkölcsi tisztaság egy nőhöz jobban illik, mint egy férfihoz. Sújtsátok megvetésetekkel ezt a vélekedést! A nők erkölcsi felfogása a férfiakétól függ, s nem csupán ésszerűtlen, de egyenesen becsutelen dolog lenne, ha a férfi, e szilárd lény, az isteni teremtés koronája olyan érényeket kérne számon egy törekeny lénytől, a nőtől, amelyek valójában hiányoznak belőle.

Ítéljétek szigorúan a közvélemény bíróságában: enélkül nem tudjátok kivédeni az erkölcsök fokozatos romlását. De ne engedjétek szabad utat az ésszerűtlen gyanakvásnak és bizalmatlanságnak, a javulni szándékozókat pedig ne riasszátok el és ne sértsetek meg. A bírósági és büntetőeljárásokban legyetek könyörületesek: jusson eszetekbe, hogy minden egyes egyéni bűn többé-kevésbé a társadalom bűne, mely nem védte eléggé tagjait az eredendő bűn csábításától, vagy nem gondoskodott már kisgyerekkoruktól fogva keresztény szellemű nevelésükről. Ne ítéljétek a bűnöst halálra! A halálraítélt nem tud védekezni, egy bátor nép számára szegény, ha egy védtelent pusztít el; a keresztény ember viszont vétezik, ha megfoszt valakit a bűnbánat lehetőségétől. Oroszországban már rég eltörölték a halálbüntetést, amit most már mindannyian ellenzünk, s a büntetőeljárás általános menete során nem is alkalmazzuk.¹⁴ Ez a könyörületesség igencsak dicsőségére válik a szláv nép pravoszláv törzsének. A tatároktól és a tudós nemetektől származott át hozzánk a büntetések szigora, de hamarosan eltűnnek legutolsó nyomai is. Legyetek könyörületesek a büntetés során, de könyörületességteknek az ésszerűség szabjon határt. Jobb, ha a büntetés látszólag szigorú, ám így fölrázza az igazi bűnöst, mintha látszólag enyhe lenne, de családját sújtja. Az efféle büntetésben több az igaztalanság, mint a könyörület. Sokan keresnek olyan megoldást, hogy a büntetés ne legyen megalázó a bűnös számára, s úgy vélik, ezzel már meg is tetek mindent, amit az emberszeretet kíván. Ez nagy hiba. Az erkölcsi feddést kivé-

ve minden büntetés megalázó, már csupán azáltal is, hogy erőszakot tesz az emberen; ám a bűn az ember tisztességét sérti meg, ezért a büntetés mint a bűn következménye éppenséggel a megjavulást akarja kiváltani, és nem a tisztességtelenséget szaporítja: az ember ugyanis nem azzal követ el tisztességtelen cselekedetet, amit akaratlanul eltűr, hanem azzal, amit saját akaratából tesz. Minden más fogalom csak olyan emberekre illik, akik nem hisznek az emberi szellem értékében, s legföljebb csak a németekre mondható, akiktől egyébként is származott, a szlávokra semmiképpen sem. Igaz, a büntetésekben megnyilvánuló könyörületesség is arra irányul, hogy megszüntessen minden felesleges kegyetlenséget, s hogy a büntetlen a bűnös helyett ne szenvedjen.

Nem akarjuk dicsérni a kínai bíraskodást sem, de például nem igazságosabb-e az a rend, amelyben részint az apákat büntetik meg gyerekeik miatt – hisz ők nevelték ilyenre –, mint az európai bíraskodás, ahol részint a gyerekeket büntetik az apák miatt, akikre sohasem tudtak visszahatni. A büntetés szerintünk nem lehet megalázó a bűnös, csak a büntető számára; de ebben is meg kell őrizni egy egészséges felfogást. Az embert nem annak a keserű kötelességnek a teljesítése alázza meg, amelyet a társadalom rótt reá, illetve amelyet testvérei életének s nyugalmanak őrzése jelent. Már a büntetés eszköze a börtönőr is, sőt az is, aki a bűnöst bilincsbe veri, ez azonban nem jelent megaláztatást egyiküknek sem. Ugyanezt mondhatjuk a katonai vagy városi bíróságok összes ideiglenes végrehajtójáról is. Megalázó viszont annak a hóhérnak a munkája, aki egész életét testvérei feletti büntetés végrehajtásával tölti; mint minden erkölcsi szempontot nélkülöző és az emberi természetet megalázó személyt, mindenütt állandó megvetés kíséri; de méltóak-e a tiszteletre azok a társadalmak, amelyek maguk hozzák létre az embert megalázó foglalkozásokat, majd pedig mély megvetéssel sújtják művelőit azért, amiben pedig ők maguk, a létrehozók a vétkesek. Ez álszentség vagy farizeus hazugság. Szerkessztek olyan büntetőtörvényeket, hogy ne legyen szükség hóhérra, akinek nevét épp az a törvény és társadalom becsteleníti meg, amelyiket e törvény igazgat. Végezetül pedig hagyjatok a bíraskodásban több helyet a formalitással szemben a lelkiismeret szavának, és akkor a szerb bíraskodás köz-tiszteletnek fog örüdeni. Egykoron a szláv törzsek, most Anglia élvezi ezt a dicsőséget.

Hadd tegyünk még valamit hozzá mindehhez: a büntetést minden ünnepélyes külsőség nélkül hajtsátok végre; hiszen az egyéni bűn és büntetés már önmagában véve közös fájdalom.

Hagyjatok helyet a lelkiismeret szavának a polgári bíraskodásban is. Szégyen, ha egy társadalomban a törvény formális szertartásának nagyobb a súlya, mint az igazságnak és jó lelkiismeretnek; holott ez gyakorta előfordul más népeknél. Ne hagyjátok, hogy az örökös perlekedés teret nyerjen körötökben: ellentmond a békének és testvéri szeretetnek. Úgy gondoljuk, jó lenne, ha először minden vita legelőbb a választott közbenjárókból alkotott bíróság [tretyejszkij szud] előtt zajlana le, majd pedig, ha ők nem értenének egyet egymással, a közösség döntené el a vitát; ha viszont a vita a különböző közösségek között robbanna ki, akkor kérjenek fel független személyeket a bíraskodásra, hogy ne keletkezzen viszály a közösségek közt.

Leginkább azonban a közösségi elvek alapján működő intézményeket és bíróságokat kövessétek; ezek sokkal jobban megfelelnek az igazságnak, mint a

többi; s ezek révén az emberek is inkább hozzászoknak ahhoz, hogy testvéreiknél keressék a helyes álláspontot. Ahol a falusi vagy városi gyűlés [szhod] dönti el az ügyeket, ott az emberekben már kisgyerekkorukban kialakul a törvényesség és igazságosság józan felfogása, kifejlődik az ésszerű ítélőképesség, és szertefoszlik a végzetes, ám számos népnél teljesen megszokottá vált közöny a közös ügy iránt. A mir gyűlése (mirszkoy szhod) a nép számára olyan előiskola, amit semmiféle tankönyv nevelő hatása és bölcsessége nem helyettesít. A közösségi gyűlések mentették meg az orosz parasztok szellemét és értelmét az igaztalan törvény bilincsenek rabságában is.

Ennek a gyűlésnek közös megegyezésen alapuló ítélettel kell eldöntenie a vitás ügyeket: ezt diktálja régtől fogva a szláv hagyomány. A szavazatszámolás szokása a németektől került át a szlávokhoz, mintha a bölcsesség és az igazság mindig a szavazati többség birtokában lenne, holott valójában a többség igen gyakran csupán a véletlentől függ.¹⁵ Fontoljátok meg azt is, hogy ahol a többség kezében van, ott az emberekben szertefoszlik vagy legalábbis elhalványul az az óhaj, hogy meggyőzze a testvéreit, s következképpen gyöngül a lelkiismeret és az értelem szavát követő egyetértés igénye is. Ha nincs mód az egyhangú döntésre, jobb, ha átadjuk az ügyet egy olyan közvetítőnek, aki az egész gyűlés rokonszenvét bírja. A közbizalomnak örvendő ember értelme és lelkiismerete megbízhatóbb lehet, mint az egész szavazatszámolásé. Az angol büntetőbírószágon az ítélethozatalhoz az esküdtek teljes egyetértésére van szükség, az így hozott ítéletet viszont mindenki tiszteletben tartja.

Keresztény testvéreink, pravoszláv testvéreink: legyen számotokra az igazság mindenek fölött való! Ne higgyétek, hogy az igaztalanság tartós sikert s boldogságot adhat egy népnek; csak arra jó, hogy ellenségeket szüljön s ellene hangozzon más népeket. Sok olyan ember van a világon, aki úgy gondolja, hogy nemes cél eléréséhez nemtelen eszközök is használhatók. Ilyen például, mint ismeretes, a jezsuiták tanítása, amit azonban a Szent Apostol szigorúan elítél. Minden igaztalanság hazugságból vagy a sötétség szelleméből ered, amit legfőbb csak akkor állíthatunk az Isteni fény szolgálatába, ha az igazság diadalt arat felette. A sötétség szelleme velejéig ravasz, tehát még ravaszsággal sem lehet kijátszani. Ha úgy is tűnik néha, hogy a nemes célt nemtelen eszközökkel is el lehet érni, ez mérő ámtítás, aminek nem érdemes hinni. A nemtelen eszköz csak arra képes, hogy magában a jóban olyan erjedést indítson el, mely a látszólagos jót kiszámíthatatlan rosszá változtatja, s a nem ésszerűen gondolkodó emberek csak csodálkozni tudnak e változás láttán, mivel az örökké változhatatlan isteni igazság útjait nem veszik számításba. Teljes bátorsággal merünk ez ügyben inteni benneteket, szerb testvéreink; mivel tudjuk, hogy némelyek közületek, akik hozzászoktak más népek életéhez, magukévá tették fondorlatos gondolkodásukat is, különösen a diplomáciai kapcsolatokban, s úgy vélik, ezzel is hazájuk szolgálatára lehetnek. Ez azonban hiú remény. Ravaszságban nem lehet felülmúlni se a jezsuitákat, se az osztrákokat, a ravaszság azonban könnyen legyőzhető egyszerűséggel és egyenes jellemmel; ebben rejlik az erő, az igazi erő.

Megteremtettétek országotokban a hatalmat. Erősítétek és engedelmeskedjetez neki, hogy ne nyeljen el benneteket az elvtelenség és tehetetlenség: de óvjátok a szabadságotokat is, különösképp a szólásszabadságot, vonatkozzék ez akár az írott, akár a szóban hangoztatott véleménysszabadságra. Egyedül ez terem-

ti meg a nép ésszerű életét. Enélkül elnémul és elhalkul az összes nemes elv, miként az számos nép, köztük a mienk, példájából is látható. Nemcsak az állampolgárnak van szüksége szabadságra, hanem talán még inkább magának a hatalomnak, mely enélkül egyszer s mindenkorra vak erővé válik s pusztulását maga készíti elő.

Arra biztatunk: óvjátok a vélemény szabadságát.¹⁶ Ne csak a hatalomtól, hanem önmagatoktól is. Hangozzék el minden ítélet, bármennyire is ellentétes a tiétekkel! Ha igaz, hadd szolgálja mind szélesebb körben a köz javát, ha hamis, lepleződjön le – szintén a köz javára; mivel az igazság mindig ésszerűbb a hazugságnál. Mi történik ott, ahol merő félelemből elhallgatják az igazságot? Az igazak elvesznek, mert ők a fényt kedvelik, míg a hazugok, akik a sötétre vágnak, ha senki nem leplezi le őket, tovább növekednek, s akár a rejtett fekély, az élet forrását magát fertőzik meg. Hallgassatok végig minden véleményt, leplezzétek le a hazugságot, és az Istentől való igazság ereje révén, hitetek által diadalt arattok felette.

Ne beszéljeteek sokat jogról és jogokról, ne nagyon hallgassatok azokra, akik csak szavalnak erről, de annál inkább figyeljeteek azokra, akik a kötelességről szólnak, mivel a kötelesség a jog egyetlen eleven forrása. Aki saját jogát az erőben ismeri fel, az semmit sem jelent, csupán az ő akaratának megszentelését, az erőtlén joga jelentéktelen, de csupán magára az erőtlénre vonatkozik. A kötelességtudat ezzel szemben megköti az erőt, miközben jogokat teremt a gyengéknek s megszenteli azokat.

Tartsátok tiszteletben erkölcsi-szellemi pásztoraitokat! Hatalmas felelősség hárul rájuk Isten előtt, joggal várhatnak el nagy megbecsülést az emberektől; azt azonban ne hagyjátok, hogy a néptől független egyházként magasztaltassák magukat, őrizték féltékenyen e tekintetben önnön becseteket, mivel mindannyian Isten egyházának tagjai vagyunk. A latin papság egyháznak nevezi magát, s ezzel távoltartja a világi személyeket, vagy egyszerűen csak néma nyájnak tekintik őket; igazi egyháza azonban nincsen. A keleti patriarcha és keleti püspökök nemrégiben már leleplezték e latin csalárdságot¹⁷, amivel rászolgáltak a pravoszláv kereszténység hatalmas és örökké tartó hálájára, bár sajnos, sokan közülük valójában nem egészen hívek saját tanításukhoz, amikor korlátozzák a nép jogait, s ezzel ők maguk adnak ellenük fordítható fegyvert más hitűek kezébe Bulgáriában¹⁸.

Gondoskodjatok minden úton-módon arról, hogy a műveltség és a tudás az egész szerb nép körében terjedjen. Törekedjeteek, hogy mindenki hozzá férhessen. Nem csupán a köz haszna követeli ezt, hanem maga az igazságosság; mivel a gazdagok léte önmagában is számos előnnyel bír a szegények életével szemben: jogos-e hát, hogy egyedül a gazdagok sajátítsák ki e hatalmas kincset, a tudást? A tudomány ne csupán a társadalom és a társadalmi életet élő egyének közvetlen haszna kedvéért legyen szeretetetek s buzgalmatok tárgya, hanem sokkal inkább azért, mert általa bővül és erősödik Isten hatalmas adománya, az értelem. Tartsátok észben azt is, hogy ahol a tudománynak önnönmagáért biztosítanak szabadságot és megbecsülést, ott a tudomány igen termékeny és igen erősen befolyásolja a közjót; ahol viszont csupán napszámosnak veszik, ott semmi ereje nincs és semmi gyümölcsöt nem hoz a társadalomnak. Ezt mi magunk is tapasztaltuk és tapasztaljuk még most is.

Őrizzetek s fejlesszetek önmagatokban minden nemes elvet. Legyetek hívek a pravoszláviához, tartsátok meg erkölcsi-szellemi kultúrátok egységét! Ne áruljátok el soha a testvéri egyenlőség eszményét, vigyázzátok a nép osztatlan egységét! Törekedjete a műveltség és az igazság megszerzésére, kövessétek egységesen a közjó és az ésszerű tökély elérésének eszméjét!

Tulajdon elmétek fog majd nektek sugallani minden mást, ami csak igazságos és nektek hasznos; mi csupán azt tartottuk kötelességünknek megosztani veletek, amit saját tapasztalatunkból tudunk, hogy megóvjunk benneteket mindazon hibáktól, melyeket az európai népekkel fönntartandó szellemi kapcsolat ismeretlen területére lépő nép elkövethet. A többi szláv nép nálatok hamarabb teremtet meg ezt a szellemi érintkezést; nem volt, aki a rájuk leselkedő veszélyekre intse őket, ezért is lett sorsuk oly nehéz. A csehek és a lengyelek idegen uralom alá jutottak, mi megmenekedtünk, de még csak most lábadozunk ama betegség után, mely már-már erkölcsi-szellemi halálunkat okozta. Miként már mondtunk, népiünk állhatatossága, a szent pravoszlávia és Isten kegyelme megmentett bennünket, de a kór nyomai nem fognak egyhamar eltűnni, nem egyhamar lesz, hogy országunk ismét igazi orosz, öntörvényű orosz szellemben élő föld lehet. Vétek és szégyen lenne, ha tapasztalásunk nem szolgálhatna javatokra, testvéreink, kik most a társadalmi élet új küzdőterére léptek, nektek, kiket most Isten is szólít; mert reménykedünk, hogy egyszer mindannyiunk számára eljön Isten kegyelmének napja.

Meglehet, sokmindent nem fejtettem ki eléggé bőségesen, vagy nem fogalmaztam meg eléggé világosan, sőt, tévedhettem is. A ti dolgotok lesz, testvéreink, hogy a mondottakat kiegészítsétek, hogy a hibásat kijavítsátok, s hogy szavainkat pedig, melyeket szívünk és szeretetünk diktált, szeretettel és áhítattal fogadjátok.

Legyen hát Szerbia boldog és erős, szolgáljon minden szláv örömére, vívja ki minden nép becsülését!

Fogadjátok testvéri főhajtásunkat!

Kelt Moszkvában, 1860-ban.

Alekszej Homjakov
Mihail Pogogyin
Alekszandr Koselev
Ivan Beljajev
Nyikolaj Jelagin
Jurij Szamarin

Pjotr Besszonov
Konsztantyin Akszakov
Pjotr Bartyenyev
Fjodor Csiszov
Ivan Akszakov¹⁹

Fordította: Kiss Ilona

Jegyzetek

1. Szerbia több évszázados török uralom után 1833-ban belső autonómiát kapott az Oszmán Birodalmon belül. 1842 és 1858 között Karadjordjevic Sándor fejedelem és az ún. „alkotmányvédő” párt állt az ország élén. Karadjordjevic Sándor igyekezett mind Ausztriától, mind Oroszországtól független politikát folytatni, ellentétben elődjével, Milos Obrenoviccsal, akinek uralkodása alatt jelentős orosz befolyás érvényesült. Az 1858-ban

összehívott szükupsina Sándort lemondatta, és a fejedelmi trónt újra Milos Obrenovics foglalta el, akit halála után 1860-ban fia követett a fejedelmi székből. Szerbia teljes függetlenségét az 1877–78-as orosz–török háború eredményeként nyerte el.

2. „Róma” és a „görögök” fogalmával Homjakov itt a keleti kereszténységet és a római katolicizmust állítja szembe.
3. Homjakov arra utal, hogy Cirill (Konstantin) és Metód görög térítő, illetve tanítványaik teremteték meg a szláv nyelvű írásbeliséget a IX. században. Tevékenységük során óbolgár (ómacedon) nyelvre fordították a Szentírást és több más fontos vallási művet. Az általuk használt nyelv különböző redakciói szolgálták az istentisztelet és az írásbeliség nyelvét Oroszországban és több, a keleti kereszténységhez tartozó területen. A XIX. században a konstantinápolyi patriarchátus jurisdictiója alá tartozó bolgár egyház külföldön is nagy visszhangot kiváltó küzdelmet folytatott jogi és nyelvi függetlenségének megteremtéséért a görög befolyással szemben.
4. Homjakov számára különös problémát jelentett, hogy Oroszország (és a keleti kereszténység) alapjául szolgáló eszme nem hozott létre látható alakot, megmaradt csupán eszménynek, potencialitásnak, szemben a nyugat-európai társadalmak alapjául szolgáló eszmével, alapelvvel. Ezzel összefüggésben gondolkodásában nagy hangsúlyt kaptak az esetleges külső történelmi körülmények, melyek meggátolták ezen eszme realizálódását. Így Oroszország történetének értelmezésében nagy szerepet kapott Homjakov gondolkodásában az állandó külső fenyegetettség, a tatár, lengyel, svéd invázió és a naplóeoni hadjárat. Míg Oroszország esetében a tatár és a lengyel (-litván) invázió volt a megvalósulást megakadályozó tényező, addig a többi orthodox nép esetében az Oszmán Birodalom léte.
5. A jelen bekezdésben Oroszország történelmének Nagy Péter utáni korszakáról szól Homjakov, aki szerint a jobbágyság intézményét (a szövegben „rabság”) jogilag Nagy Péter vezette be Oroszországban. A „társadalom züllésén” minden bizonnyal a nép körében elterjedt iszákosságra utal, amely hagyományosan jelentős bevételi forrást jelentett az állam számára.
6. Az 1853–56-os krími háborúról van szó, amely Oroszország és Törökország között robbant ki, majd Törökország oldalán bekapcsolódott Anglia és Franciaország, később a Szárd Királyság is. Szeverasztopol eleste után Oroszország 1856 márciusában kénytelen volt Párizsban aláírni az Oroszország részére igen súlyos feltételeket szabó békeszerződést.
7. Az új uralkodó, II. Sándor trónra lépte (1855) után meginduló reformok első jelentős intézkedése az 1861-es jobbágyreform volt.
8. Pál szavainak parafrázisa: 1 Kor 6, 5–6
9. Homjakov az orosz történelem Nagy Péter utáni korszakára utal. Szerinte a nyugat-európai típusú „arisztokrácia” (nemesség) és jobbágyság megjelenésén túl a nép és a művelt réteg között bekövetkezett szakadás jellemzi ezt a korszakot.
10. Homjakov szóhasználatában a „társadalom” a néppel szembeállított és attól kultúrájában teljesen elszakadt, nyugat-európai műveltségű művelt réteget jelenti, amely Nagy Péter reformjai nyomán jött létre. Homjakov természetesen önmagát is ehhez a réteghez sorolta.
11. slachta: lengyel nemesség; marsalek: udvari tisztség a királyi Lengyelországban; kasteljan: a várnagy lengyel megnevezése; vojti: az előljáró lengyel megnevezése.
12. Utalás arra, hogy Franciaország és Anglia a muzulmán Törökországot támogatta a krími háborúban.
13. Omer pasa (1806–1871) – eredeti nevén Mihail Latos. Szláv származású katona, aki iszlám hitre tért és a török hadsereg kiemelkedő hadvezéré vált. Részt vett a krími háborúban is.
14. I. Erzsébet orosz cárnő, miután 1741-ben államcsínnal hatalomra jutott, fogadalmat tett, hogy senkin sem fognak halálos ítéletet végrehajtani. Egy 1744-es rendeletével gyakorla-

tilag eltörölte a halálbüntetést Oroszországban. II. Katalin megerősítette ezt a rendelkezést 1775-ben, bár az államellenes bűncselekmények elkövetőire és a járványok idején a karantén-előírások megszegőire fenntartotta a halálbüntetés lehetőségét. 1823-ban ez a rendelet újra megerősítést nyert. Homjakov ezen írásának megjelenéséig a végrehajtott halálos ítéletek száma jelentéktelen volt, ezek közül a legismertebb Jemeljan Pugacsov, az 1773-ban kitört parasztfelkelés vezetőjének 1775-ben, vagy a dekabrista felkelés öt vezetőjének 1826-ban történt kivégzése. Ezzel szemben Nyugat-Európában a halálbüntetést rendszeresen alkalmazták a büntető eljárás során, pl. Franciaországban gyakran tartottak nyilvános kivégzéseket a köztereken, egy ilyen eseménynek Homjakov is szemtanúja volt egyik franciaországi útja során. A halálbüntetés nyugat-európai és oroszországi megtűlésének eltéréseiben a Nyugat és Oroszország fejlődésének alapjául szolgáló alapelvek különbözőségének egyik megnyilvánulását látta Homjakov. Hasonló jelentőséget tulajdonított ő (és a „többi igazi szlavofil”) a kínzás oroszországi eltörlésének, amelyre II. Katalin uralkodása alatt került sor.

15. A demokratikus többségi elvben Homjakov ugyanannak az alapelvnek a megnyilvánulását látta, amely az egész „európai műveltség”, az összes nyugat-európai társadalom alapját képezi. Felfogásában a választások alkalmával kialakuló esetleges többség mechanikus és önkényes erőszakot gyakorol a kisebbség felett, hasonlóan ahhoz, ahogy pl. a despota abszolút uralkodók vagy a középkori rablólovagok (az „arisztokrácia”) gyakorolták hatalmukat, mivel az „európai műveltség”, a nyugat-európai társadalmak nélkülülők azt az objektív, általános és egyetemes, interszubjektív alapot (Homjakov szóhasználatában „ésszerű” alapot), amely az egyének közötti konszenzus alapjául szolgálhatna. Homjakov gyakran állította szembe az angol esküdszékekben alkalmazott konszenzus elvet a kontinentális esküdszékek többségi elvével. Az angol bírászkodás a kontinentalistól eltérő szellemét Homjakov a valamikor a szlávoktól az angolokhoz eljutott obszcina-elv maradványának tartotta.
16. Homjakov (és a többi „igazi szlavofil”) egyik fontos témája a szólásszabadság hangsúlyozása. Az I. Miklós-i korszak szigorú cenzurális viszonyai nagymértékben meghatározták az „igazi szlavofilek” irodalmi tevékenységét: önálló folyóiratot nem indíthattak, kiadványaikat többször betiltották, írásaik többször váltottak ki retorziót, a szerzők gyakran álltak megfigyelés alatt. A szólásszabadságot (ahogy a vallásszabadságot és a lelkiismereti szabadságot is) nem az elidegeníthetetlen emberi (természeti) jogok alapján védelmezték, hanem a Zemlja (azaz az obszcina) organikus, külső erők által nem háborgatott belső élete védelmében. A szólásszabadság korlátozásában, ahogy a Péter utáni orosz állam számos más intézkedésében is, az Állam külső, mechanikus erőszakátéltét látták a Zemlja immanens életén, amit K. Akszakov a II. Sándornak szánt „Feljegyzés Oroszország belső állapotáról” c. írásában, az „igazi szlavofilek” felfogásával összhangban, despotizmusnak nevezett.
17. IX. Pius pápa 1848. január 6-i keltezéssel levelet intézett a keleti patriarkákhoz, amelyben a keleti és a nyugati kereszténység közötti skizma kérdését érintette. A keleti patriarkák elutasító válaszelevelét a konstantinápolyi, az antiochiai, a jeruzsálemi és az alexandriai patriarka, továbbá 29 keleti püspök írta alá 1848. május 6-i keltezéssel. Homjakov kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a keleti patriarkák válaszelevelének, mivel saját vallásbölcseleti nézeteinek megerősítését látta benne. Szerepel ugyanis abban az a Homjakov által központi tekintetű tétel, amely szerint a keresztény tanítás igazságát a katolikusokkal ellentétben nem a papság, hanem a hívők összessége őrzi.
18. Homjakov arra utal, hogy a mai Bulgária területe egyházszervezetileg a konstantinápolyi patriarchátus alá tartozott, a vezető tisztségeket görögök töltötték be, az iskolákban és az istentiszteleteken használatos nyelv a görög volt. Hosszú és külföldön is nagy figyelemmel kísért küzdelmek után az önálló bolgár exarchátus csak 1870-ben jött létre.
19. Mihail Petrovics Pogogyin (1800–1875) – kiemelkedő történész, publicista, az „igazi szlavofilek” számára is fórumot nyújtó *Moszkvityanyin* (1841–56) folyóirat szerkesztője. Jobbágycsaládból származott. A 20-as évek elején közel állt a *Bölcseletkedvelők Társaságához*. Az évtized második felében több elbeszéléssel és egy történelmi tárgyú drámával jelentkezett. Ekkor fordul érdeklődése végérvényesen az orosz múlt felé, teljesen törté-

nelmi tanulmányainak szenteli magát, a Moszkvai Egyetem történészprofesszora lesz. Felfogása néhány ponton érintkezik az „igazi szlavofilek” történelemkoncepciójával (az orosz állam nem hódítás útján jött létre, nincs arisztokrácia, hiányoznak a társadalmi elmentések), ám szerinte az orosz történelem formáló ereje az állam és az önkényuralom. Ezzel összefüggésben, az „igazi szlavofilekkel” ellentétben nagyra értékeli I. Péter tevékenységét, s ez álláspontját a hivatalos népiességgel rokonítja. Már a 30-as években kapcsolatokot épít ki a nyugati és déli szláv népek vezető alakjaival. A pánszláv gondolat részletes kifejtését adja a trónörökösnek, a leendő II. Sándornak szánt feljegyzésében. A II. Sándor trónralépését (1855) követő időszakban a pánszláv gondolat és mozgalom vezető alakja.

Alekszander Ivanovics Koselev (1806–1883) – gazdag nemesi családból származik, I. és P. Kirejevskij gyerekkori barátja, velük együtt tagja a *Bölcselkedvelők Társaságának*, 1827-ben ismerkedik meg Homjakovval. Intenzíven foglalkozik filozófiával és vallásbölcselettel. A 30–40-es években jelentős vagyonra tett szert, földbirtokához kb. 5000 revíziós lélek tartozik, ugyanakkor a jobbágyok földdel való felszabadítását hirdeti. Közel áll az „igazi szlavofilek” köréhez, költségén jelent meg az 1852-es gyűjteményes kötet, 1856-tól a *Russzkaja Beszeda* és a *Szelszkoje Blagousztrojszvo* kiadója. Aktívan részt vett az 1861-es jobbágyreform előkészítésében. 1861–63-ban az Oroszországhoz tartozó Lengyel Királyság pénzügyeivel foglalkozik állami megbízottként. Ebben és az ezt követő időszakban aktív publicisztikai tevékenységet folytat, röpiratainak egyik visszatérő gondolata a Zemszkij Szobor összehívásának szükségessége, ahol minden réteg képviseltetné magát.

Ivan Dmitrijevics Beljajev (1810–1873) – történész, jogtörténész, kiadta az orosz történelem számos emlékt. 1852-től a Moszkvai Egyetem orosz jogtörténet tanszékének professzora. Klasszikus munkája, *A parasztek Oroszországban* 1859-ben jelent meg a *Russzkaja Beszedában*.

Nyikolaj Alekszejevics Jelagin (1822–1876) – Iván és Pjotr Kirejevskij féltestvére. Publicisztikai tevékenységet fejtett ki.

Jurij Fjodorovics Szamarin (1819–1876) – ősi és tehető, az udvarhoz közelálló családban született. Tanulmányait a Moszkvai Egyetemen folytatta. Feofan Prokopovicsról és Sztjefan Javorskijról, e két a XVII. század végén, a XVIII. század elején élt teológusról és egyházi személyiségről írott disszertációja első írásbeli megfogalmazása a „szlavofilek” nagy témájának, a „nyugati hitvallások” és a pravoszlávia összehasonlító elemzésének. 1844-től a szenátusban, majd a belügyminisztériumban dolgozik. 1846-ban egy állami bizottság tagjaként Rigába megy. A balti tartományokban ekkor még fennállt a nyugat-európai értelemben vett rendi struktúra, a városok, rendek szakadatlan harcot folytattak a központi hatalommal privilégiumaik megőrzéséért. A nyugat-európai rendi intézmények és politikai gyakorlat mélységes ellenérzéssel töltötték el Szamarint, a központi hatalom formális korlátozásának szükségletességét szűrte le baltikumi tapasztalataiból. Kétéves kutatómunkájának eredménye a *Riga város története* lett. *Rigai levelek* c. feljegyzéséért, melyben a kormánynak a német nemességre támaszkodó baltikumi politikáját bírálta, 12 napra a Péter-Pál erődbe zárták, majd a cár személyesen fogadta kihallgatáson. Intenzíven foglalkozik a jobbágyfelszabadítás előkészítésével, számos memorandumot szerkeszt, részt vesz a Szerkesztő Bizottságok munkájában, tagja a szamarai kormányzó-ság reformelőkészítő bizottságának. A reform 1861 februári kihirdetése után a szamarai kormányzásban a parasztság ügyeivel foglalkozik, majd 1865-től aktívan vesz részt a szamarai zemsztvo (újonnan létrejött önkormányzat) munkájában. 1863–64-ben egy kormánybizottság tagjaként az Oroszországhoz tartozó Lengyelországban a parasztság ügyeivel foglalkozik, a lengyel földbirtokosok kárára végrehajtandó földreformot sürget.

Pjotr Alekszejevics Besszonov (1828–1898) – szlavista, muzeológus, etnográfus. Többek között foglalkozott a szláv nyelvészet kérdéseivel, kiadott több orosz népzenei gyűjtési anyagot, többek között P. Kirejevskijét is, tanulmányozta a bolgár és a szerb irodalmat.

Konsztantyin Szergejevics Akszakov (1817–1860) – a Moszkvai Egyetem Filológiai Karán tanult, itt csatlakozott az ún. *Szتانkevics-körhöz*, melynek Ny. V. Sztankevicsen kívül tagja volt még Belinszkij, Botkin, Mihail Bakunin, Mihail Katkov. Kandidátusi disszer-

tációját 1847-ben *Lomonoszov az orosz nyelv és az orosz irodalom történetében* címmel írja. Az 1848-as év európai eseményei nagy hatással voltak K. Akszakovnak az obszcínáról, a Zemlja (Föld, Ország) és az Állam ellentétéről alkotott nézetei kiformalódására. Közvetlenül a párizsi események hatása alatt írta az *Egy hang Moszkvából* című cikkét, az I. Miklós cárnak írt, a „szlavofil” alaptérziseket kifejtő, minden bizonnyal el nem küldött levelét, a *Közvélemény-nép szinonimákról* c. írását. 1849-ben és az 50-es évek elején írta a nagyjelentőségű *Nyugat-Európa és a népiség, A modern ember, Az orosz történelem alapelveiről, A Zemszkij Szoborok rövid történeti áttekintése* c. írásait. A szaktudományos történetíráshoz talán legközelebb álló írása: *A szlávok ősi társadalmi rendjéről általában különös tekintettel az oroszokéra a nemzetiségi szervezetről elhangzott vélemények kapcsán*, amelyben Akszakov éles bírálatnak vetette alá Szergej Szolovjov „nyugatos”, az állami-jogi iskolához tartozó történész *Oroszország története a legkorábbi időktől kezdve* c. munkájának ekkoriban megjelent köteteit. Ezen írások közé illeszkedik az 1855-ben trónra lépő II. Sándornak írt híres *Feljegyzés Oroszország belső állapotáról*. K. Akszakov önálló hetilapját, az 1857-ben megjelent *Molvát* egy általa írt, vezércikk kapcsán betiltották. A jobbágyfelszabadítás kérdésében igen radikális álláspontot foglalt el, egy kézírata szerint mindössze 11 gyeszatyina (kb. 10 ha) maradt volna a földbirtokosok tulajdonában. A kérdéssel foglalkozó röpirata, a *Megjegyzések a parasztok új adminisztratív berendezkedéséről Oroszországban* már csak a halála után, 1861-ben jelent meg Lipcsében.

Pjotr Ivanovics Bartenyev (1829–1912) – levéltáros, könyvtáros, irodalomtörténész. Kiadta az orosz irodalom számos emléket. 1863-tól a Homjakov elgondolása alapján létrejött *Russzkij Arhiv* szerkesztője. Az 50-es évek elejétől szoros kapcsolatban áll Homjakovval és I. Kirejevskijjel, az Akszakov családdal.

Fjodor Vasziljevics Csizsov (1811–1877) – eredetileg a Moszkvai Egyetem matematika-professzora. 1840–47 között Itáliában élt, művészettörténettel foglalkozott, írásai a moszkvai és a pétervári folyóiratokban jelentek meg. 1845-től közel állt a „szlavofilekhez”. 1847-ben a déli szláv népek lakta országokon át tér vissza Oroszországba, nem sokkal ezután rövid időre letartóztatják, a déli szláv népek közötti illegális propagandával vádolják. Az 50-es évek közepétől az ipar és a kereskedelem területén tevékenykedik, kiadta a *Vesztnyik Promislenosztyi* (Ipari Értesítő) folyóiratot és az *Akcionyer* (Részvényes) c. lapot. Ebben az időszakban számos írást jelentetett meg a *Molva*, a *Gyeny* és a *Moszkva* folyóiratokban, részt vett Gogol műveinek kiadásában. Szervezésében épült az első magán vasútvonal Moszkva–Jaroszláv–Vologda nyomvonalon. Részt vett több magánbank alapításában, tengerhajózási vállalkozásokban. Végrendeletében hatalmas vagyonát a Kosztromai kormányzóság szakmunkásképző iskolájának fejlesztésére hagyta.

Iván Szergejevics Akszakov (1823–1886) – K. Akszakov testvére. 1842–51-ben állami szolgálatban állt. 1849 áprilisában rövid időre letartóztatják, mivel magánlevelezésében elítélte Ju. Szamarin őrizetbe vételét. Ebben az időszakban eszméileg közel került az idősebb „szlavofil” nemzedékhez, szerkesztésében jelent meg az 1852-es gyűjteményes kötet. 1856-tól a *Russzkaja Beszedát* szerkeszti. 1860-ban beutazza a szlávok lakta országokat, majd Oroszországba visszatérve részt vesz a Szláv Jótékonyági Egyesület megszervezésében, amelynek titkári teendőit is ellátja (elnöke Pogogyin). 1861–65-ben a hetente megjelenő *Gyeny* c. lap kiadója, 1865–67-ben a *Moszkva* c. napilapot szerkeszti, mindkét kiadvány súlyos cenzúrával nehézségekkel küszködik. Ebben az időszakban bontakozik ki gazdag teoretikus és publicisztikai tevékenysége, amelyben sok lényeges elemet megőrzött az idősebb „szlavofil” nemzedék elképzeléseiből. 1878-ban a Szláv Jótékonyági Egyesület vezetőjeként elmondott beszédéért, amelyben élesen bírálta a kormány külpolitikáját, megfosztották tisztségétől és rövid időre kitiltották Moszkvából.